

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för ABM
Biblioteks- och informationsvetenskap

Barnet och böckerna

Konstruktionen av barnet i barnboksdebatten 1865-1902

Mathilda Ängkvist

Magister, 20 poäng, vt 2006
Institutionen för ABM
Handledare: Eva hemmungs Wirtén

Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 324

ISSN 1650-4267

Inledning	2
Problemformulering	4
Källmaterial och metod	4
Teoretiska utgångspunkter	5
Litteraturgenomgång	6
Historisk översikt: synen på barnet och barnböckerna från 1600- till 1800-talet	11
Locke	11
Rousseau	12
Efter Locke och Rousseau	13
Barnlitteratur	13
Skolan	15
Kvinnornas arbetsmöjligheter	17
Undersökning: Vad är ett barn?	18
Barnet – en medelklasspojke?	18
”Barn” – flicka eller pojke?	18
Kvinnor som uttalade sig	22
Om böckerna	24
Klass	27
Barnens moraliska hälsa	28
Tankar om moral	28
Barn och sexualitet	32
Osanning	33
Den farliga njutningen	34
Intellekt	36
Vilken litteratur var bra för barnet?	39
Barnens möjlighet att ta in intryck	41
Fantasi	42
Känsla och karaktär	44
Skadlig läsning	45
Barn och tidningsläsande	46
Sjukdomar	47
Olydnad	49
Biblioteksfrågan	49
Avslutande kommentarer	53
Sammanfattning	56
Litteraturförteckning	57
Elektroniskt material	60

Inledning

Under slutet av 1800-talet framträdde en ny syn på barnet, folkskolan växte fram och lärarkåren blev mer standardiserad, samtidigt ökade bokutgivningen för barn enormt under andra halvan av 1800-talet. Det ledde bland annat till att de grupper som tidigare inte haft tillgång till böcker nu hade en mängd böcker och tidningar att välja på, det producerades även böcker för olika ålderskategorier, något som var en nyhet.¹

Kvinnans roll förändrades i och med att en ny borgerlig klass växte fram, det nya jaget formades med hjälp av kontraster, där den privata sfären med hem och barn blev kvinnans domän. Den kvinnoideal som skulle dominera Europa var medelklassens, synliggjord av vetenskapen, utbildningssystemen och de oskrivna konvensreglerna. Enligt Karin Johannisson skulle hemmet vara en kontrast mot det officiella livet, en världsfrånvärd oas med hustrun som ett dallrande känslocentrum och med en annan klass kvinnor som skötte de praktiska arbetsuppgifterna.² Samtidigt ökade kritiken mot detta sjukliga kvinnoideal och farhågor om att barnen blev lika degenererade som sina mammor diskuterades, liknande debatter förekom även i andra frågor under denna tid.

De två som lade grunden för den debatt som kommer att skildras i denna uppsats var Julius Humble och Lars Aulin. Målet för Aulin var från början att inrätta en avdelning i *Pedagogisk tidskrift*, för vilken han var ansvarig utgivare³, där det skulle finnas plats för diskussioner om och granskning av barnlitteratur, detta kom dock inte att genomföras. Julius Humble gjorde ett nytt försök 1870 att ta upp ämnet men det är inte förrän efter 1880 det blir en mer allmän diskussion.⁴

¹ Bratton, J.S., *The impact of victorian children's fiction*, London: Croom Helm, 1981, s 11

² Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten. Kvinnan medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts, 1995, s 16 och 18

³ Lars Aulin, grundade *Pedagogisk tidskrift* 1865 och avled år 1869

⁴ Humble, Julius, "Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.", *Pedagogisk tidskrift*, 1870a, s 33

Ett i texterna återkommande tema är vikten av att uppfostra barnen rätt, och att vad och hur de läste var en viktig del i denna uppfostran, Humble konstaterar bland annat att

Det torde af vår framställning vara klart, att denna tidens missriktning står i det närmaste samband med barnens uppfostran och ledning. Skall derföre en förändring till det bättre åstadkommas, så måste man börja med barnen. Uppfostran är det enda medel som kan bota tidens onda, som kan frambringa en fastare viljestyrka, en mera handlingskraftig sedlighet, en religion i ande och sanning, en sundare smak och större benägenhet för ädlare förströelser.⁵

Aulin skriver 1865 i *Pedagogisk tidskrift* om barn- och ungdomsläsning att

Denna litteratur är icke mera en tillfällig bisak till ett eller annat barns bildning; den är en makt, som opåkallad och oordnad, sådan som den lemna spekulantens salubod, tränger sig in i hela vår ungdoms uppfostran, och alltigenom måste inverka på utvecklingen af hela nationens kultur.⁶

Enligt Eva von Zweigbergk hade pedagogernas intresse för barn- och ungdomslitteraturen avgörande betydelse för det stora uppsving som svensk barnlitteratur nådde strax före sekelskiftet, och att just högre lärarinneseminariet blev av stor inspirerande betydelse (där Humble 1866 blev lektor i levande språk och seminariets rektor 1879-89).⁷ Enligt Eva von Zweigbergk hände det något omvälvande med den svenska barnlitteraturen under 1880- och 90-talen då den fördes ut till hela folket av ett lag entusiastiska folkbildare och nationalromantiker, det var folkskollärarna som tog hand om barnböckerna, friska nya krafter ur en första generation som kommit i kontakt med barnboken.⁸ 1886 startade Fredrika Bremerförbundet en granskningskommitté för ungdomsböcker, de ställde varje år vid jul ut böcker som de ansåg vara lämplig litteratur för barn i skilda åldrar.⁹

⁵ Humble, Julius, "Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.", *Pedagogisk tidskrift*, 1870c, s 214

⁶ Aulin, Lars, "Ungdomslitteratur", *Pedagogisk tidskrift*, 1865a, s 44

⁷ Zweigbergk, Eva von, *Barnboken i Sverige 1750-1950*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1965, s 215

⁸ Zweigbergk, s 266

⁹ Zweigbergk, s 240

Problemformulering

Ambitionen med denna uppsats är att ge en bild av hur barnet¹⁰ konstruerades under den pedagogiska debatten i slutet av 1800-talet, jag har valt att göra detta utifrån de debattinlägg om lämplig barnlitteratur som förekom i olika tidskrifter. Målet med undersökningen har inte varit att se vad barnet skulle läsa, utan hur barnet konstruerades i de diskussioner som fördes.

De frågeställningar som jag utgått ifrån är:

- Hur framställs barnet i de olika texterna? Vem är barnet?
- Hur argumenterade debattörerna?

Källmaterial och metod

Jag kommer i denna undersökning i första hand att använda mig av artiklar och texter skrivna av aktiva i den barnboksdebatt som pågick under andra halvan av 1800-talet och en bit in på 1900-talet. De tidskrifter jag har valt att använda mig av är *Pedagogisk tidskrift*, *Svensk Läraretidning*, *Idun*, *Dagny* och *Verdandi*. Under 1902 var det många artiklar om Gurli Linders bok *Våra barns nöjesläsning* och jag har därför valt att ta med även denna i undersökningen.

Det är ganska glest med material under perioden före 1884, materialet består endast av två artiklar. Jag har dock valt att behålla avgränsningen i tid eftersom många av de senare artiklarna är ”inspirerade” av de två första artiklarna. Dessa är skrivna av Lars Aulin och Julius Humble och bygger på en artikel, *Jugendlectüre, Jugendliterature*, som skrevs av Carl Kühner 1862.¹¹ Att denna artikel påverkat även de senare framkommer genom att tillexempel Fridtjuv Berg i en artikel från 1899 hänvisar till den artikel som skrevs av Julius Humble 1870.

¹⁰ I det undersökta materialet använder sig författarna både av orden ”barn” och ”ungdom”. Författarna vänder sig till en ganska blandad grupp men fokus ligger på åldersgruppen 10-15. Enligt nationalencyklopedin kan man särskilja följande biologiska åldersperioder: nyföddhetsperiod (0-4 veckor), spädbarnsålder (födelsen-1 år), småbarnsålder (1-3 år), lekålder (3-6 år), skolålder (fram till puberteten), pubertet (flickor ca 10-14 år; pojkar ca 12-16 år), adolescens (flickor ca 14-17 år; pojkar ca 16-19 år). (Lindquist, Bertil, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=124088&i_word=barn) Ungdom är vanligen perioden mellan ca 15 och 30 år. (http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=0376606&i_word=ungdom) Enligt Berggren fick ungdomsbegreppet ny innebörd under 1700- och 1800-talet, det var främst kopplat till den växande grupp unga män som befann sig i högre utbildning och var då kopplat till deras identitet som studenter. (Berggren, s 28)

¹¹ Klingberg, Göte, *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*. Lund: Blom, 1966, s 5

Teoretiska utgångspunkter

Ulla Wikander skriver i "Sekelskiftet 1900" om föreställningen om kvinnligheten och könsskillnader, hon vill visa på dessa föreställningars instabilitet och föränderlighet, på den kulturella och sociala konstruktionen av kvinnligheten. Hon konstaterar att när vi ska beskriva vad kvinnlighet är, övergår vi lätt i att normera vad kvinnlighet bör vara.¹² Detta är något som jag upplever vara centralt i det material jag har arbetat med, i texterna ges en bild av hur de önskar att barnet ska vara, inte av hur barnet verkligen är eller beter sig. Denna uppsats är därför inte heller ett försök att beskriva hur barnet under slutet av 1800-talet verkligen levde eller betedde sig. Istället är målet att se hur de som uttalar sig i debatten framställer barnet, och var de drar gränserna för hur ett barn bör bete sig. Detta är inte en genusvetenskaplig uppsats i den meningen att jag använder genusteori som analysredskap, däremot ser jag genusteori som ett synsätt som kan förklara hur de olika generationerna reproducerade varandra. Därför inleder jag med en snabb genomgång av Hirdmans genussystem.

Enligt Yvonne Hirdman är genussystemet en ordningsstruktur för kön, hon beskriver det som en grundläggande ordning för andra sociala ordningar. I systemet finns det två bärande bjälkar bestående av vad hon kallar dess två logiker (lagar) där den första logiken är dikotomin, isärhållandets tabu där manligt och kvinnligt inte bör blandas. Den andra logiken är att mannen är norm, män är människor och därmed utgör de normen för det normala och allmängiltiga.¹³ Friheten har strukturerats för mannen och symbiosen för kvinnan, den manliga friheten har ständigt uppmuntrats och expanderat, medan den kvinnliga symbiosen har bundits av barnafödande och kontroll, lagstiftning och sociala seder.¹⁴ Hirdman talar även om genusformering, som i generella drag kan sammanfattas med att den ständigt exploaterar den biologiska olikheten och bygger på ett motsatstänkande, där mannen är det positiva och kvinnan är det negativa.¹⁵

Det finns alltid någon form av kontrakt mellan könen, enligt Hirdman ska dock inte kontrakten förstås som ett köpsläende mellan två jämnstarka

¹² Wikander, Ulla, "Sekelskiftet 1900", red. Wikander, Ulla och Manns, Ulla, *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*. 2001, s 7

¹³ Hirdman, Yvonne: "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Genushistoria. En historiografisk exposé*, red. Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter. Lund: Studentlitteratur, 2004, s 116f

¹⁴ Hirdman, s 122

¹⁵ Hirdman, s 119

individer, utan det är snarast så att kontraktet dras upp av den part som definierar den andra. Dessa kontrakt finns osynliga bland oss, mellan den enskilda mannen och kvinnan, mellan män och kvinnor på det sociala planet och mellan ”mannen” och ”kvinnan”.¹⁶ Genuskontrakten ärvs från den ena generationen till den andra. Genuslogikernas teori och praktik finns därmed i genuskontrakten. Begreppet genuskontrakt blir därmed ett slags operationalisering av genussystembegreppet. Kontrakt som kan dechiffreras under olika tider, i olika samhällen och för olika klasser. Systemet är den process som via kontrakten skapar ny segregering, ny hierarkisering.¹⁷

Eller som Beate Lundberg konstaterar så har under årtusenden uppfattningen om mäns och kvinnors fundamentala olikheter varit cementerad. Man har också alltid vetat hur olikheterna har sett ut. Under olika tider har mäns egenskaper kunnat definieras och kvinnans egenskaper har alltid varit tvärt om. Positiva egenskaper som styrka, aktivitet och intelligens har ingått i definitionen av man, även egenskaper som individualitet. Det sista begreppet har gjort det svårt att tala om någon ”manlig natur” eftersom i begreppet individualitet ligger olikhet. En man är en person med de underförstådda dragen styrka, aktivitet och intelligens. En kvinna är enligt postulatet om komplementaritet mannens raka motsats, även när det gäller individualitet. Alla kvinnor är lika eftersom de inte är individuella, de utgör en art och därför går det att tala om den kvinnliga naturen som något enhetligt.¹⁸

Litteraturgenomgång

Mycket av den litteratur som finns berör barnböcker och dess författare, det finns dock även en hel del om barn och synen på barnet. En av dem som har intresserat sig för synen på barns läsning är Göte Klingberg som i *Sekelskiftets barnbokssyn och barnbiblioteket Saga* går igenom den debatt om barnböcker som fördes under andra halvan av 1800-talet, syftet med boken är att presentera barnbiblioteket Sagas första tid. För att kunna göra detta har Klingberg valt att börja med en historisk genomgång av barnboksdebatten, eftersom han menar att diskussionen om vad som var god litteratur var en viktig förutsättning för att starta Sagas verksamhet.

¹⁶ Hirdman, s 120

¹⁷ Hirdman, s 121

¹⁸ Lundbergh, Beate, *Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige*. Studentlitteratur, Lund, 1986, s 56

Enligt Klingberg framkom i debatten bland annat att barn inte bör läsa allt för många böcker, läseraseriet är skadligt för hälsan. Böckerna bör inte handla om barn i samtiden, eftersom barn knappast är intresserade av sig själva och dessutom inte kan uppfatta böcker som gör deras egen värld till föremål för reflektioner. Böckerna skall vara avpassade efter de unga läsarnas förutsättningar, de bör skrivas för en viss ålder. När böckerna är färdiga visar det sig för vilken ålder de kan passa. Böcker ska inte skrivas för ett visst kön, det är lika orimligt med pojk- och flickböcker som det skulle vara med böcker för män och kvinnor. Klingberg konstaterar även att några av argumenten kommer i konflikt med varandra.¹⁹ Verksamma i debatten var ett antal personer bland annat Ellen Key, Julius Humble, Fridtjuv Berg, Lars Axel Alfred Aulin och Gurli Linder.

I boken *Gurli Linders barnbokskritik* koncentrerar Lena Kåreland sig på Gurli Linder och hennes arbete som barnbokskritiker på dagens Nyheter 1900-1933. Kåreland inleder med att försöka ge en översikt av barnbokskritikens framväxt i Sverige från slutet av 1700-talet och fram till 1900-talets början. Hon konstaterar att det under denna period mycket oftare förekommer barnboksöversikter och recensioner än man hittills påvisat. De flesta recensioner är anonyma varför det är svårt att sammanfatta en viss kritikers syn på barns läsning. I övrigt försöker hon ge en bild av Gurli Linder som person privat och yrkesmässigt. Hon konstaterar bland annat att Gurli Linder i sin kritik till stor del medföljer och vidareutvecklar de tendenser och attityder som redan förkom i barnboksrecensionerna under 1880- och 90-talen. Kåreland konstaterar att Gurli Linder även i recensionerna diskuterar den påverkan som barnen utsattes för genom sin läsning.²⁰

Sonja Svensson gör i *Läsning för folkets barn, Folkskolans barntidning och dess förlag 1892-1914*, en undersökning av fattiga barns läsning och tillgång till litteratur runt sekelskiftet 1900. I avhandlingen hon har fokuserat på *Folkskolans barntidning*, dess framväxt, innehåll och utgivare, tidningen blev sedermera *Kamratposten*. Hon konstaterar att svenska barntidningar har utgivits i över tvåhundra år och att det är intressant att studera dem eftersom de erbjuder eftervärlden unik information om olika epokers syn på barn och barnläsning.²¹ Meningen med *Folkskolans barntidning* var att vara fostrande,

¹⁹ Klingberg, s 32f

²⁰ Kåreland, Lena, *Gurli Linders barnbokskritik, med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*, Stockholm: Bonniers, 1977

²¹ Svensson, Sonja, *Läsning för folkets barn. Folkskolans barntidning och dess förlag 1892-1914*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1983, s 10

tanken var att läsarna och i viss mån även deras föräldrar, skulle formas till goda och rejäla människor som var gudfruktiga, patriotiska och hjälpsamma.²² Enligt Svensson var de ansvariga ute efter den totala uppfostran för barnen.²³

I *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man* i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914-1944 gör Marika Andræ en undersökning där fokus ligger på de skönlitterära berättelserna och de mönster som kan skönjas i dem, dessa mönster kan ge en bild av hur könsnormer verkar i vår kultur. Andræns ambition är att studera könet uttryckt i handling, denna handling försiggår på flera nivåer: dels i lanseringen av böcker med yttre könsmarkeringar, dels i produktionen av historier som skiljer pojk- och flickberättelser åt och dels i textkaraktärers könsuppdelade handlingsmönster. Hon menar att dessa nivåer alla kan sammanfattas i begreppet könskonstituering.²⁴

De grundläggande frågorna i textanalysen rör hur könskonstruktionen ser ut i utvecklingen från barn till vuxen, till respektive kön och till skilda sociala och kulturella miljöer. Även sociala mönster studeras, till exempel vänskaps och familjerelationer och olika typer av hierarkier. En genomgående tes i avhandlingen är att skildringarna av flickor och pojkar inte bara skiljer sig åt beroende på kön utan också på ålder. Andræ utreder därför även hur protagonistens ålder och kön påverkar tematiken och berättelsens utformning.²⁵

Anne Scott MacLeods bok *American Childhood* består av ett antal essäer som behandlar olika aspekter av barnböcker och barndom i Amerika under två århundraden. Under perioden 1820-1860 skrevs barnböckerna främst i ett moraliskt syfte, de handlade om barn som behövde moralisk korrektion och det styrde sedan hela berättelsen ”simple narratives, always pointing to moral, featureless backgrounds, stock characters moving through patterned plots.”²⁶ Hon konstaterar att synen på barnet konstruerade form och innehåll i barnlitteraturen.²⁷ Förändringarna i barnlitteraturen följde den vuxna 1800-tals smaken för romantisk och sentimental litteratur, sentimentaliteten i barnlitteraturen härstammade bland annat från en våg av sociala bekymmer för barnen till de fattiga i staden.²⁸ Hon konstaterar även att den romantiska

²² Svensson, s 163

²³ Svensson, s 185

²⁴ Andræ, Marika, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man* i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914-1944, Stockholm, B. Wahlström, 2001, s 21

²⁵ Andræ, s 29

²⁶ MacLeod, Anne Scott, *American childhood: essays on children's literature of the nineteenth and twentieth centuries*, London: University of Georgia Press, cop. 1994, s 92

²⁷ MacLeod, s 93

²⁸ MacLeod, s146

barnboken står i stark kontrast till den barnbok som skrevs i början av 1800-talet

The emotional language, the sentimental view of life, the lingering delight in children's beauty, and, most of all, the assumption that children were by nature good as well as innocent, and that their God-given moral purity could redeem fallen or strayed adults—all these combined to create an image that is nearly as remote as it is possible to be from the sober rationality of earlier literature."²⁹

Att debatten om lämpliga böcker ingalunda var koncentrerad till perioden efter 1850 ger Nicholas Tucker exempel på i *Fairy tales and their early opponents*. Texten behandlar framför allt Mrs Trimmer, tolvbarns mamma, författarinna och aktiv i söndagsskolerörelsen. Hon var grundare och ansvarig utgivare till *The Guardian of Education* i vilken hon recenserade barnböcker i stor skala, tidskriften las ner 1806 på grund av allt för stor arbetsbörda. Hon var negativ till sagor, eftersom de i början inte skrevs för barn men ändå ofta publicerades i billiga häften som var lätta för barn att inhandla. Tucker menar dock att det fanns rim och reson i hennes kritik, eftersom hon ville avråda barn från vissa böcker som hon ansåg var skadliga och skrämmande. Men han anser att hon gick lite för långt då barn inte kan skyddas i det oändliga.³⁰

Intressant för uppsatsen är även *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939*, där Henrik Berggren gör en diskursanalys av begreppet ungdom, han väljer dock att använda diskurs enbart som ett problematiserande begrepp.³¹

Den övergripande frågan i avhandlingen har varit hur begreppet ”ungdom” definierades i den politiska debatten och frågan om det kan sägas ha funnits en diskurs om ungdomen som kan sägas ha styrt den politiska ungdomsretoriken mellan 1900 och 1939. Han konstaterar att alieneringen tog sig två former: antingen beskrevs ungdomen som ett hot mot den etablerade ordningen i kraft av sin primitivitet och brist på kontroll eller också framställdes den som en ny historisk kraft som skulle förverkliga ett annat och bättre samhälle. Ungdomen sågs som ett nytt och främmande inslag i samhället.³² Berggren anser att det under 1900-1917 var befogat att tala om en styrande ungdomsdiskurs som reglerade aktörernas möjlighet att använda sig av ungdomsbegreppet, men att

²⁹ MacLeod, s. 155

³⁰ Tucker, Nicholas, "Fairy Tales and their early opponents: in defence of Mrs Trimmer", *Opening the nursery door: reading, writing and childhood: 1600-1900* / edited by Mary Hilton, Morag Styles, and Victor Watson, London, Routledge, 1997, s 104-116

³¹ Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939*, Stockholm: Tiden, 1995, s 18

³² Berggren, s 224

det mot slutet av 20-talet och under 30-talet framträdde en ny syn på ungdomens roll i politiken som hamnade utanför den tidigare diskursen. Ungdomen började ses som en grupp i samhället som i kraft av sina särskilda livsvillkor måste ges en plats i det politiska livet.³³

Ungdomsbegreppet var ursprungligen manligt men under mellankrigstiden fick kvinnorna en egen men mycket begränsad plats i inom rörelsen som bärare av den sociala gemenskapen. Berggren kommer till två slutsatser när det gäller språkets betydelse i den politiska samhällsutvecklingen, den första understryker språkets roll i formulerandet av sociala identiteter och intressegemenskaper, den politiska begreppsbildningen skapade förutsättningar för den sociala identiteten. Den andra pekar i motsatt riktning: att språkets styrande funktion var begränsad. Han anser att det var möjligt att omdefiniera innebörden i ungdomsbegreppet och bryta upp sekelskiftets förfrämmande ungdomsdiskurs, ungdom kopplades nu ihop med modernitet.³⁴

³³ Berggren, s 225f

³⁴ Berggren, s 227f

Historisk översikt: synen på barnet och barnböckerna från 1600- till 1800-talet

Under 1600- och 1700-talen antogs det att alla barn föddes belastade med arvsynd. Enligt denna syn, var alla barn från födseln i grunden onda. Detta var en tendens som föräldrarna, kyrka och samhälle kunde kontrollera bara genom att ständigt iaktta och styra barnen. Barnen ansågs vara inkompleta varelser som saknade den styrka i själ och kropp som de äldre hade. Denna syn på barnet förändrades under början av 1800-talet, först i Europa och sedan i Amerika, och lämnade därmed utrymme för individens handlingar både vid bygget av den egna karaktären samt samhället.³⁵

Mot slutet av 1700-talet mjuknade synen på barnet mycket tack vare John Locke (1632-1704) och Jean-Jacques Rousseau (1712-1778).

Locke

John Locke skrev *Tankar om uppfostran* 1693, den hade tryckts om i ett dussin upplagor före 1700-talets mitt samt översatts till franska, tyska, nederländska och svenska. Boken var en viktig faktor i förändringen av inställningen till barndomen. Budskapet i den var bland annat att det krävdes en lång kamp för att lära barnet att ”behärska sina böjelser” och ”underordna sin lust under förnuftet”.³⁶ Locke uppmuntrade till en ganska välvillig inställning till barn, men koncentrerade sig framförallt på de högre samhällsklasserna. Han ville att informatorn skulle ge akt på varje förändring i sinnesstämningen hos sin elev och få honom att njuta av sina studier och konstaterade att även att man inte kunde ha samma förväntningar på yngre barn som på äldre. Han uppmanade till att ända från barnet var mycket litet utveckla förmågan att resonera hos barnet. Locke kom dock inte ifrån en negativ uppfattning om barnet. ”Med sin

³⁵ Green, Harvey, “Scientific Thought and the nature of children in America, 1820-1920”. *A century of childhood 1820-1920*. Mary Lynn Stevens Heininger ... Rochester, N.Y: Margaret Woodbury strong museum, 1984, s 122

³⁶ Heywood, Colin, *Barndomshistoria*. Lund: Studentlitteratur, 2005, s 44

karaktäristiska oaksamhet, vårdslöshet och uppsluppna glädje behövde barnen hjälp: de var som svaga människor, som lida av ett naturlyte”.³⁷

Enligt Eva von Zweigbergk finner man i Lockes arbeten originalet till många tankar om barnets yttre härdning som återfinns i alla det tidiga 1700-talets uppfostringsböcker. Hon konstaterar att Locke på många sätt var en gentleman, han uppmanar till viss försiktighet med agan, så att inte barnen skulle bli allt för ödmjuka och modstulna, samt anser att lärande sker bäst med hjälp av lek.³⁸

Rousseau

Jean-Jacques Rousseau kritiserade Lockes råd att resonera med barnen, eftersom han menade att denna förmåga inte skulle vara fullt utvecklad förrän i början av tonåren. Han ansåg att naturen vill att barn ska vara barn innan de blir vuxna. Barn har en egen form av förnuft, som är känsligt eller barnsligt och som skiljer sig från det vuxna intellektuella eller mänskliga förnuftet. De unga skulle inte tyngas av bördan att skilja gott från ont, eftersom de var oskuldsfulla kunde de själva få reagera på naturen och skulle då inte göra annat än gott.³⁹

Rousseau håller fast vid den gamla uppfattningen om att barn är några oförståndiga dumbommar, eftersom de inte äger de vuxnas förstånd. Men han kräver samtidigt att den vuxne, som vill berömma sig av ett förnuftigt handlingssätt, måste erkänna detta tillstånd hos barnen som ett naturfenomen. Och i överensstämmelse med detta faktum måste han inrätta sin uppfostran. Rousseau vill skydda barnet mot laster och villfarelser och mot det skadliga inflytandet från ett samhälle där ”naturens ordning” ännu inte gäller, den ordning där alla människor ska vara lika värda. Till dess att barnet är tolv år bör uppfostran ske under ”välordnad frihet” och utan förbud och tuktan. Intill den tidpunkten bör barnen uteslutande underkastas tingens makt och aldrig tryckas av en eller annan plikt eller uppfostrarens nycker. Uppfostran är fri, men bara inom de givna ramarna. Barnet måste tillägna sig den pedagogiska situationens lagbundenhet och ett positivt sätt. Barnet får bara lära känna och erkänna det som dess auktoritet finner lämpligt.⁴⁰

³⁷ Heywood, s 44

³⁸ Zweigbergk, Eva von s 17ff

³⁹ Heywood, s 45

⁴⁰ Johansen, Erna M., *Barnen blir barn, Barnet blir barn, en antologi om barndomens historia*. Red. Claus Clausen. Stockholm: Barrikaden, 1983. s.

Efter Locke och Rousseau

Förändringen i synen på barnet innebar även att medelklassbarnet separerades ifrån familjen och de vuxna, de fick en egen värld med egna barnkammare och barnsköterskor. De deltog inte längre i de vuxnas vardag på samma sätt som tidigare.⁴¹

Barnens beteende sågs inte längre som en oföränderlig del av den vuxna man eller kvinna som det skulle växa upp till. Barndomen sågs istället som den tid då vuxna kunde forma barnet till den individ de ville att barnet skulle bli.⁴²

Barn ansågs inte längre vara tomma, de hade olika karaktärer och det var föräldrarnas skyldighet att upptäcka och utbilda barnet, och ta till vara på deras möjligheter. De ansågs vara enkla och oskuldsfulla, lycka var deras normala tillstånd.⁴³

Barnet ansågs genom sin oskuldsfullhet och andliga renhet stå naturen och de ursprungliga livskrafterna nära. Det ansågs även att det fanns ett nära samband mellan barn och sagor, både barn och folksagorna representerade det enkla och naturliga – folksjälen. Centralt för romantiken var tron på folksjälen. Man sökte sig bort från verkligheten till drömmar, fjärran länder och svunna tider. Fantasi och känsla blev nya honnörsord. Svaren till livets gåtor söktes i det förflutna i drömmen men även i naturen med vilken människan ansågs stå i ett nära samspel. Folksjälen föddes.⁴⁴

Barnet karakteriserades av att leva i ”natten” eller åtminstone i gryningen. Pedagogikens mål blev att stödja utvecklingen av de ”nattliga krafterna”, det vill säga känslan och fantasin.⁴⁵ Barnen var unga plantor som kunde kultiveras och tränas i ett antal riktningar men som om de inte sköttes blev vilda och ett hot mot den välskötta trädgården (läs familjen).⁴⁶

Barnlitteratur

Utgivning av böcker som var skrivna speciellt för barn började ta fart under upplysningen.⁴⁷ Dygden ansågs vara ett centralt mål för uppfostran, hos upplysningspedagogerna var det nya den tilltro man hade till förnuftet när moralen skulle utbildas. Det var därför naturligt att försöka använda litteratur

⁴¹ Stevens Heining, Mary Lynn, *Children, childhood, and change in America, 1820-1920. A century of childhood 1820-1920*. Rochester: N. Y., Margaret Woodbury strong museum, 1984, s 19

⁴² Stevens Heining, s 3

⁴³ Stevens Heining, s 16

⁴⁴ Nettervik, Ingrid, *I barnbokens värld*. Malmö: Glerup, 1994, s. 24

⁴⁵ Klingberg, s 67

⁴⁶ Green, s 124

⁴⁷ Nettervik, s 22

som ett verktyg i ansträngningen att göra barnen förnuftiga, och därmed dygdiga.⁴⁸ Moral var ett viktigt tema, det var viktigt att lära sig motstå sina önskningar samt lära sig att alltid göra det rätta, i böckerna var det vanligt att drastiskt skildra följder av olydnad.⁴⁹ Målet var att så snabbt och effektivt som möjligt forma barnet till en religiös och samhällsanpassad vuxen personlighet.⁵⁰ Upplysningsideologerna drev tanken att det var en god princip att för allt kunskapsinhämtande förena nytta med nöje.⁵¹

Upplysningens barnlitteratur började uppträda i Sverige under 1750-talet och kom sedan att dominera utbudet till ca 1820, då de första proven på romantisk barnlitteratur producerades. Den upplysningspedagogiska litteraturen försvann dock inte utan levde vidare parallellt med romantikens under hela 1800-talet, enligt Klingberg kan man se 1900-talets barnböcker i ett dubbelt upplysningspedagogiskt och romantiskt perspektiv.⁵²

Romantikens barnlitteratur hade sin grogrund i den kritik mot förnufts och nyttotänkandet som växte sig starkare under senare delen av 1700-talet. Det var istället känslan och fantasin som kom att betraktas som människans mest värdefulla egenskaper.⁵³

När romantikerna vände sig mot upplysningen innebar det bl.a. att barnböckerna förlorade sin morallärande roll. Böckernas uppgift skulle vara att stimulera de möjligheter som redan fanns hos barnet, barnet skulle växa på ett organiskt sätt genom sina egna krafter och utvecklas efter sina egna lagar. Det ansågs att människan från början var god, samt att hon om hon lämnades i fred, utvecklades mot det goda. Tanken var att ondska hos barn, härstammade ifrån störande inflytanden utifrån och att de väsentliga sidorna av människans väsen inte hade fått utvecklas fritt.⁵⁴

I Sverige kritiserades fabeln eftersom det ansågs att den sysselsatte fantasin för litet. Det ansågs att barnlitteraturen skulle stimulera fantasin och att sagan i den muntligt levande traditionen var ett bra sätt att göra det. Flera av bröderna Grimms sagor hade ett moraliskt budskap. Även Topelius betonade känslans och fantasins betydelse för barnen som en motvikt mot förståndsutvecklingen.⁵⁵

⁴⁸ Klingberg, s 52

⁴⁹ Kingberg, s 57

⁵⁰ Nettervik, s 15

⁵¹ Nettervik, s 18

⁵² Klingberg, s 40

⁵³ Klingberg, s 66 och Nettervik s 24

⁵⁴ Klingberg, s 74f

⁵⁵ Klingberg, s 79f

Enligt Klingberg hör även idyllrealism till de nya barnlitteraturgenrerna under 1800-talet, till denna hör en realistisk barnskildring som saknar eller bara har få moraliska pekpinna. I regel berättas om tämligen bekymmerslösa barns vardag och lekar i en ekonomiskt välbeställd miljö, ofta rör man sig helt inom den egna familjen.⁵⁶

Skolan

I samband med uppfostringsdebatterna vid 1800-talets början slog den av kungen tillsatta uppfostringskommittén 1817 fast att det var en grundläggande skillnad mellan den undervisning och den bildning som barn ur medel- och ämbetsmannaklasser behövde och den som skulle erbjudas åt de fattiga samhällsskikten. Enligt kommittén var uppfostran av underklassens barn ett fattigvårdsärende eller en polisfråga, barnen ur de lägre samhällsklasserna skulle tas om hand i till exempel fattigskolor och katekesskolor.⁵⁷

I en utredning rörande fattigvården i Stockholm 1807 konstaterades att fostran och undervisningsfrågor hörde till fattigvårdens viktigaste uppgifter, i denna utredning reagerade man även starkt mot att flickorna inte undervisades i det offentliga skolväsendet. Utredarna ansåg att det var en vanära för tidevarvet och mänskligheten att halva människosläktet uteslöts, framförallt eftersom flickorna förväntades bli nästa generations mödrar.⁵⁸ 1842 kom en första folkskolereform, reformen kom dock främst att skapa en skola för de proletariserade skikten medan bönderna fick söka sig andra vägar till bildning.⁵⁹ Skolan kom under 1800-talet att bli en relativt utvecklad institution. Det var dock stora kontraster mellan stad och landsbygd, där skolor inte byggdes i samma omfattning. I städerna inriktades i första hand de lokala bestämmelser som utformades på arbetarklassens barn. Skolstadgan var mycket kortfattad på en rad centrala punkter, det förekom till exempel inga uppgifter om hur många år eller vilket antal klasser barnen skulle gå i skolan. Det preciserades enbart vilka minimikunskaper som var nödvändiga. Barnen var tvungna att lära sig vissa saker före konfirmationen, hade de inte lärt sig det de skulle kunde de tas ifrån föräldrarna. Det var en form av ”kunskapsplikt” som rådde istället för skolplikt.⁶⁰ Helene Brembeck konstaterar att det hörde till

⁵⁶ Klingberg, s 91

⁵⁷ Sandin, Bengt, ”Familjen, gatan, fabriken eller skolan?”, *Barn i tid och rum*, Liber förlag: Kristianstad, 1984, s 115f

⁵⁸ Sandin, Bengt, s 119

⁵⁹ Sandin, Bengt, 114

⁶⁰ Sandin, Bengt, s 120

undantagen att barnen fick genomgå folkskolan fullständigt, särskilt på landsbygden där ansvaret för barnens fostran främst låg på föräldrarna.⁶¹ Däremot var det vanligt att barnen kunde läsa tidigt tack vare hemmens religionsundervisning, ofta fick barnen redan vid 4-5 års ålder börja lära sig alfabetet och enligt Brembeck var det inte ovanligt att barnen kunde läsa rent vid 6 års ålder.⁶²

Långt in på 1800-talet ansågs inte flickor behöva någon specifik yrkesutbildning, målet var att de skulle bli goda hustrur och mödrar och att sätta in sina döttrar i den allmänna folkskolan var inget alternativ för borgerlighetens män. De ansåg inte att folkskolan erbjöd de kunskaper som eftertraktades och det var dessutom socialt otänkbart att döttrarna skulle beblanda sig med hantverkar- och bonddöttrar. Alternativen var istället att flickorna sattes i privata skolor eller att de undervisades i hemmet av en guvernant. De privata skolorna var av varierande kvalitet, många av dem var små och erbjöd inte alltid någon regelbunden undervisning, huvudsakligen tycks man ha inriktat sig på att ge de unga flickorna färdigheter i broderiarbeten, att spela piano och vissa ytliga kunskaper i franska.⁶³ Kvinnor fick studera vid universitet från år 1873 men de fick inte tillträde till lärartjänster vid statliga universitet eller läroverk förrän år 1923, flickor fick inte tillträde till statliga läroverk förrän år 1928. Detta innebar att de som ville ta studenten och fortsätta med akademiska studier var hänvisade till några få privata flickläroverk.⁶⁴

Det var först med den förnyade skollagstiftningen 1882 och den normalplan för folkskolan som utfärdades 1878 som skolgången organiserades utifrån att barnen gick ett visst antal år i skolan. Enligt Sandin genomfördes en obligatorisk undervisning för barn mellan 7 och 12 års ålder, förordningen hade samordnats med regleringen av barnarbetet som tillät barnarbete från 12 års ålder om barnen inhämtat minimikursen från folkskolan. För barn mellan 12 och 14 års ålder föreskrevs 6 timmars arbetsdag och en viss skolgång.⁶⁵

⁶¹ Brembeck, Helene, *Tyst, lydig, arbetsam, om barnuppfostran på den västsvenska landsbygden*, Göteborg: Etnologiska fören. i Västsverige, 1986, s 12

⁶² Brembeck, Helene, s 18

⁶³ Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller: kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*. Lund: Historiska media, 1996, s 37

⁶⁴ Ohlander, Ann-Sofie, *Staten var en man...? Om kvinnor och män i statens tjänst i historien*, Stockholm, utvecklingsrådet för den statliga sektorn, 2000, s 62f

⁶⁵ Sandin, Bengt, s 121

Den 7-åriga folkskolan var i realiteten genomförd i Sveriges stora städer omkring sekelskiftet 1900, ca 35 år innan den genomfördes i landet i dess helhet.⁶⁶

Kvinnornas arbetsmöjligheter

Kvinnornas arbetsmöjligheter var under 1800-talets början starkt begränsade, för män stod ett vitt fält av skilda verksamheter öppet, medan däremot en betydligt mer kringskuren sektor var reserverad för den kvinnliga arbetskraften. Denna struktur avspeglar, enligt Eva Helen Ulvros, dåtidens allmänna uppfattning att mannen och kvinnan hade olika verksamhetsområden, och att kvinnans främsta uppgift var att verka i hemmet som maka och mor. Utanför hushållets ram var arbetsmarknaden utformad efter den manliga normen. Kvinnan hade inte lika stora valmöjligheter som männen och för det högre borgerskapets och ämbetsmannakårens ogifta döttrar var försörjningsmöjligheterna få. För dem var en vanlig syssla att ta tjänst som guvernant, guvernanten hade i allmänhet inte fått någon formell utbildning till lärarinna utan fick förmedla den kunskap hon själv fått i sitt hem eller vid någon pension till sina elever.⁶⁷

Efter 1850-talet förändrades arbetsmarknaden, den offentliga sektorn växte och många kvinnor kom att arbeta i de personalkrävande sektorerna som folkskolan, sjukvården och post- och telegrafväsendet, det var dock främst kvinnor ur det borgerliga skiktet som ansågs lämpliga. Kvinnornas starkt utvidgade försörjningsmöjligheter från och med 1850- och 1860-talen medförde även en märkbar expansion inom flickskoleväsendet, eftersom de nyinrättade verken krävde utbildad personal.⁶⁸ Efter en förordning 1859 fick de kvinnliga folkskollärarinnorna genomgående samma rättigheter som de manliga folkskollärarna, officiellt fick de samma lön, samma pension och rätten att ha kvar sin tjänst när de gifte sig, men detta fungerade dock inte i praktiken.⁶⁹

⁶⁶ Sandin, Bengt, s 125

⁶⁷ Ulvros, s 211ff

⁶⁸ Ulvros, s 215

⁶⁹ Ohlander, s 34

Undersökning: Vad är ett barn?

Jag har i denna del valt att lägga upp min framställning tematiskt snarare än som en strikt kronologisk redogörelse. Detta för att en sådan lätt skulle bli rörig men också för att åsikterna inte förändras särskilt mycket över tid.

Barnet – en medelklasspojke?

”Barn” – flicka eller pojke?

I det undersökta materialet används i huvudsak orden ”barn” eller ”ungdom” i den löpande texten, i några fall vänder sig författaren direkt till flickan, gossen eller ynglingen.⁷⁰ I den text då författaren vänder sig till ”ynglingen”⁷¹ är det uppenbart att det är de lite äldre pojkarna han menar, då artikeln främst handlar om skollitteratur i form av läseböcker. Det är ingen av texterna som direkt vänder sig till pojkar i titeln, däremot finns det några som explicit behandlar flickors läsning, de är dock få och utgivna i *Idun*.⁷²

Enligt Henrik Berggren är ungdomsbegreppets genus i hans avhandling i huvudsak manligt, han konstaterar att man i princip skulle kunna skjuta in adjektivet ”manlig” varje gång begreppet ”ungdom” nämns i avhandlingen. Detta eftersom den politiska ungdomsretoriken nästan uteslutande producerades av män, om män och i hög grad även för män.⁷³ Till skillnad mot Berggrens avhandling är inte ”barnet” eller ”ungdom” synonymt med man eller pojke i materialet i denna undersökning, däremot är det uppenbart att författarna oftast utgår från mannen som norm. En stor skillnad är även att debattörerna hos Berggren nästan uteslutande var manliga medan de som

⁷⁰ Tillexempel hänvisar Johannes Almén hela tiden till barnet, ynglingen eller ungdomen i texten ”i läseboksfrågan” som kom ut 1890, medan M. Sundbärg inleder sin text ”Hvilken ledning kan skolan gifva ungdomen vid dess s.k. nöjesläsning” 1896 med att vända sig till barnet och sedan övergår till att använda sig av flickan.

⁷¹ Almén, Johannes, ”I läseboksfrågan”, *Pedagogisk tidskrift*, 1890, s 316-328

⁷² Bland annat ”Något om unga flickors lektyr” av Eve, *Idun* 1889, ”Unga flickor och romanläsning” av Fru K, *Idun* 1899 och ”Unga flickors lektyr” av Maud, *Idun* 1889

⁷³ Berggren, s 24

skrivit inlägg i mitt material både var män och kvinnor. Ett faktum är dock att det är många som skriver under pseudonym eller bara lämnar en bokstav, detta gör att det kan vara svårt att veta om det är en man eller kvinna som skrivit texten.

Att så få av artiklarna gör någon uppenbar skillnad mellan pojke och flicka och oftast skriver om ”barnet” som ett neutralt det, kan enligt Robert Cox förklaras med att synen på barnet skiftade under 1800-talet, barnet gick från att uppfattas som ett androgyn ”det” till att särskiljas som pojke respektive flicka. Han konstaterar att en möjlig förklaring till detta var att puritanerna⁷⁴ i gud såg både manliga och kvinnliga drag medan viktorianerna⁷⁵ i Kristus enbart såg ”manliga” drag som kyskhet, renhet och kärlek.⁷⁶ Pojkar och flickor var i första hand ”barn” och detta kunde förstärka intrycket av att barnet var asexuellt. Enligt Cox uppmuntrade uppfostringslitteraturen under denna period aktivt föräldrarna till att skapa en androgyn bild av barnet och såg lite nytta med att ge uppmärksamhet åt barnets kön.⁷⁷ Samtidigt så menar Gorham att det ansågs vara moderns uppgift att skilja mellan pojkar och flickor när de uppfostrades, och därigenom lära döttrarna vad som var acceptabelt beteende.⁷⁸

Under andra halvan av 1800-talet blev separeringen mellan könen mer tydlig, kvinnans natur uppfattades som ett system motsatt mannens, det faktum att hon var mannens motsats sågs som nyckeln till hennes natur. Detta ledde, enligt Johannisson, till att begreppet kvinnlighet blev allt mer biologiserat och att dikotomin kvinnligt-manligt blev till en ny borgerlig kontrast mellan kropp och icke-kropp.⁷⁹ Den riktiga kvinnan skulle vara barnslig, det ”rena” feminina idealet var underförstått asexuellt och motsägelsefullt. Den borgerliga kvinnan skulle på samma gång vara maka, mor och oskuldsfull, den unga flickan skulle vara en oskuldsfull ”ängel” och det skulle även den vuxna kvinnan fortsätta vara i den mån det gick.⁸⁰ Hos barnen placerades de kvaliteter som de vuxna

⁷⁴ Puritaner, engelska radikala protestanter under sent 1500-tal och 1600-tal, anhängare av puritanism. Termen uppkom på 1560-talet. Puritanerna ville utbreda en sträng, religiös livsstil över hela samhället, vilket ledde till starka konflikter med den engelska kungamakten och episkopalkyrkan. Många puritaner flydde undan förföljelse till Nordamerika, där de grundade kolonier, särskilt i New England. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=288803&id

⁷⁵ Viktorianism, förhärskande tidsanda inom de högre samhällsklasserna i Storbritannien under drottning Victorias regering (1837-1901). Viktorianismen var en säregen blandning av moralism, kristlighet, känslomhet och lycklig omedvetenhet, med konventionalism, prydhets och dubbelmoral. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=342998&id

⁷⁶ Cox, Roger, *Shaping childhood. Themes of uncertainty in the history of adult-child relationships*, London: Routledge, 1996, s 137f

⁷⁷ Cox, s 139

⁷⁸ Gorham, *The victorian girl and the feminine ideal*. Croom helm, London, 1982, s 66

⁷⁹ Johannisson, Karin, s 49

⁸⁰ Gorham, s 6f

råkade föredra, flickan fick egenskaper som oskuldsfullhet och naivitet, pojkarna skulle även de i viss mån vara oskuldsfulla men det var inte den egenskap som var viktigast hos dem.⁸¹

Gorham skriver om ”the cult of domesticity” som anvisat kvinnan till hemmet och skapat en idealiserad kvinnobild. Den idealiska kvinnan skulle vara beroende av mannen, vara undergiven och föredra ett liv begränsat till hemmet. Enligt Gorham utvecklades denna bild av kvinnan under slutet av 1700-talet, och var baserad på åsikten att vissa kvinnliga kvalitéer är ”naturliga”.⁸² Gorham konstaterar även att det gjordes medveten skillnad på könen vid nöjesläsning, i en föräldrmanual publiceras en lista med moraliska sagor som framförallt ansågs lämpliga för flickor, men att pojkar upp till en viss ålder kunde läsa samma böcker, men sedan behövde pojkarna riktiga ”pojkböcker”. Gorham menar att detta reflekterar åsikten att pojkar, även som små barn, skulle uppmuntras att rikta sin energi mot att uppnå stora saker.⁸³ Enligt Gorham hade barnets kön viss betydelse då det gällde vilka leksaker barnet hade, det fanns vissa leksaker som var tänkta för både pojkar och flickor och om det både fanns pojkar och flickor i familjen var det troligt att flickorna lekte med sina bröders leksaker men dessa sågs fortfarande som pojkleksaker. Hon konstaterar även att det var många tidskrifter och böcker som skrevs för att passa både pojkar och flickor, men att även om dessa var skrivna för båda könen så underströk de snarast skillnaderna mellan könen genom stereotypa skildringar, och hon menar att de ska ses som en av denna periods huvudsakliga förvaltare av könsrollsseparering.⁸⁴

Enligt Kåreland anser Gurli Linder att det är positivt om skillnaderna i uppfostran och läsning mellan pojkar och flickor utjämnas och att hon genom sin barnbokskritik genom en rad exempel visar att pojkar och flickor i större utsträckning borde kunna läsa samma böcker.⁸⁵

I de fall då de olika könen lyfts fram i texterna i mitt material är det oftast i den mening att det är farligare eller sämre för flickor att göra olika saker. I texterna anses det vara farligt för pojkar att läsa fel böcker, men det konstateras samtidigt att det är farligare för flickor att läsa dålig litteratur. De böcker som var skrivna för flickor ansågs i regel vara sämre än de böcker som skrevs för

⁸¹ Cox, s 153f

⁸² Gorham, s 4f

⁸³ Gorham, s 74

⁸⁴ Gorham, s 18

⁸⁵ Kåreland, s 165

pojkar, man kan kanske säga att pojkböcker skrevs för alla medan flickböcker enbart skrevs för flickor.

En av dem som instämmer i att det är mer bekymmersamt med flickornas läsning än med pojkarnas är Lennart Hennings, han konstaterar att han inte tror att indianböckerna är så skadliga för pojkarna, han håller inte med om att de skulle göra dem ”håglösa och odugliga till arbete samt ge fantasin allt för mycket näring”. Han är istället mer orolig över de unga flickorna, eftersom de däremot ”borde ha mer att frukta af det romanpjunk, som kan råka falla i deras händer”.⁸⁶

Ett av de tillfällen då barnens kön lyfts fram är då det gäller deras möjligheter att göra bra val, det anses som regel att flickan fattar sämre beslut. Under en ”diskussion om folkläsning” som refereras i *Svensk läraretidning* konstateras det till exempel att det särskilt är flickor som har utpräglade anlag för att välja dåliga böcker ”Utestängas skola böcker som tillhåller den rena smutslitteraturen, samt de, som varken innehålla gift eller honung utan på sin höjd sirap. Dessa kunna vara välmenta men ha tillkommit på konstlad väg och förgifta den goda smaken”⁸⁷. Även Humble instämmer i detta och konstaterar att könet påverkar valet av böcker och då särskilt hos den mognare ungdomen.⁸⁸

Det konstateras även att barnets kön har betydelse vid förbud, och även denna gång är det flickan som utmärker sig. Författarna är egentligen tveksamma till att det är en bra lösning att förbjuda barn saker eftersom det kan leda till att barnet är olydigt, men det konstateras att det ibland är oundvikligt eftersom konsekvenserna annars kunde bli fruktansvärda för barnet. Humble konstaterar att förbud bör undvikas och bara bör användas då det är stor fara för barnets utveckling, åtminstone då det gäller pojkar. Han anser att förbud är mindre farliga då det gäller unga flickor än pojkar, dels därför att förbud i sig är mindre farliga för flickor än för pojkar, dels då det är av större vikt att flickor, så långt det är möjligt, bara läser goda arbeten.⁸⁹

Om flickor skriver även signaturen Maud, hon konstaterar att flickan genom boken kan hitta många tankar som kan ge henne stöd i livet. Men att hon även genom böckerna kan komma i kontakt med sådant som kan rubba hennes moral och grumla hennes samvete. Maud fortsätter med att konstatera

⁸⁶ Hennings, Lennart, våra barns julböcker, *Idun*, 1894, s 400

⁸⁷ ”Diskussion om folkläsning”, *Svensk Läraretidning*, 1899, s 578

⁸⁸ Humble, Julius, ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870d, s 373f

⁸⁹ Humble, 1870, s 379 samt 42 och 360

att föräldrar och lärare bör vara ytterst försiktiga med vad unga flickor läser fram till konfirmationsåldern, eftersom det påverkar vad flickan kommer att läsa under resten av livet.⁹⁰

Både Lars Aulin och Humble konstaterar att ”barnet” inte vill läsa om andra barn, barnet vill inte se sina egna förhållanden framställda eller höra barn tala ett affekterat språk.⁹¹ Aulin konstaterar att ”gossen” inte vill känna sig liten, han vill vara karl och inte läsa om barn, han vill rikta blicken uppåt⁹² och fortsätter med att konstatera att gossar behöver stora män som ideal.⁹³ Humble är inne på liknande tankar och konstaterar att barnet⁹⁴ inte vill se sig själv avporträtterat utan istället vill läsa om manlig dygd och manlig storhet.⁹⁵ Detta är även något som Sundbärg⁹⁶ instämmer i eftersom barn inte, och framförallt inte flickan, enligt henne hade utvecklat det psykologiska sinnet, och detta gjorde att de var prisgivna åt böckernas i många fall opsykologiska karaktärsskildringar, vilkas svagheter de inte kunde genomskåda, och som gav dem vissa snedvridna begrepp inom själslivets område. ”Flickan behöver höjas, värmas, väckas till stora tankar, läsa om stora gärningar, om stora hjältar”.⁹⁷

Cederschiöld anser att det är utmärkande för flickan att hon visserligen inte behöver studera för att på sådant sätt nå framgång i livet, men att hon däremot behöver lära sig att studera i hemmet, eftersom hon kommer att bli där under sysslolöshet längre än pojken.⁹⁸ Pseudonymen Jag konstaterar att det är viktigt att flickan fortsätter att utbilda sig när hon blir äldre eftersom det gör henne till en bättre fru, hon kan då sköta sitt hem och sina barn på ett bättre sätt samt att det är viktigt att fortsätta läsa eftersom hon då kan möta sin make med ett gott humör när han kommer hem från arbetet.⁹⁹

Kvinnor som uttalade sig

Enligt Gorham var det under mitten av 1800-talet vanligt att kvinnor som presenterade sig som gudfruktiga mödrar skrev arbeten som behandlade

⁹⁰ Maud, ”Unga flickors lektyr”, *Idun* 1889, s 258f

⁹¹ Aulin, Lars, ”Ungdomslitteratur”, (del 2), *Pedagogisk tidskrift*, 1865, s108f

⁹² Aulin, 1865b, s 108-109

⁹³ Aulin, 1865b, s 111

⁹⁴ Här menar han förmodligen att det är bra för både pojkar och flickor

⁹⁵ Humble, 1870c, s 222

⁹⁶ Jag kommer fortsättningsvis att kalla Sundbärg för ”hon”, i artikeln står det M. Sundbärg och den enda M. Sundbärg jag har hittat var en Mathilda Sundbärg som 1919 skrev ”Undervisningen i litteraturhistoria och litteraturläsning på skolstadiet. Inledningsföredrag i Pedagogiska sällskapet i Stockholm... med kort referat av diskussionen” och gavs ut i *Verdandi*.

⁹⁷ Sundbärg, M. ”Skolans ledning vid s.k. nöjesläsning”, *Verdandi*, 1896, s 218

⁹⁸ Cederschiöld, G., ”Om ferieläsning”, *Verdandi*, 1885, s 287

⁹⁹ Jag, ”Hvad bör man läsa?”, *Idun*, 1901, s 191

barnens moraliska utveckling. Mot slutet av 1800-talet blev det dock vanligt att de böcker som gav råd om det psykiska välbefinnandet hos barn var skrivna av personer med viss professionell expertis eller av personer som presenterade sig som om de hade sådan expertis, antingen för att de var lärare eller på annat sätt hade studerat barn.¹⁰⁰ Detta är även något som märks i mitt material, flera av de kvinnor som uttalar sig gör det genom att ge råd och tala om hur de gjort med sina egna barn, bland annat har Fru K valt att utgå ifrån sina döttrar, hur hon lärde dem vad som är god litteratur och hur de lärde sig att känna igen och ta avstånd ifrån dålig litteratur.¹⁰¹

Det forum som artiklarna publicerats i har säkerligen påverkat deras utformning och innehåll, till exempel har *Svensk läraretidning* och *Pedagogisk tidskrift* en mer ”manligt” professionell framtoning även om de båda tidskrifterna vände sig till både lärare och lärarinnor.

Många av artiklarna är osignerade eller är skrivna under pseudonym, här skiljer det också mellan de olika tidskrifterna, i *Idun* har författarna ofta ”feminina” pseudonymer medan det i de övriga är vanligt med för- eller efternamn, bara en bokstav eller ingen författare alls.¹⁰² Lena Kåreland konstaterar att det under 1890-talet var kutym att ledande tidningar upplät sina spalter åt barnboksanmälningar, det var dock inte speciella barnboksanmälare som skrev recensioner utan vilken medarbetare som helst fick åta sig uppgiften att recensera barnböcker. Det är intressant att observera att det inte var kvinnor i majoritet bland recensenterna men att det var möjligt att det döljer sig en del kvinnor bakom de osignerade recensionerna. Hon konstaterar även att Eva von Zweigbergk i ett brev till henne framlagt hypotesen att de ofta var ”fina fruar och fröknar” som skrev barnboksrecensioner och att de inte ville skylta i tidningen med sina namn.¹⁰³

Svensk läraretidning återger ofta diskussioner som har förekommit på möten samt föredrag som hållits, det är ofta kvinnor med på mötena men det är framförallt en liten grupp kvinnor som återkommer. Bland de kvinnor som ofta är med på möten är bland annat Lily Engström och Anna Sandström.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Gorham, s 66

¹⁰¹ Fru K, ”Unga flickor och romanläsning”, *Idun*, 1899

¹⁰² Ett exempel här är Ellen Key som skriver E-N. i artikeln i *Verdandi* 1884

¹⁰³ Kåreland, Lena, *Gurli Linders Barnbokskritik*, s 32 och s 237

¹⁰⁴ Anna Sandström – föddes 3 september, 1854, och började på högre lärarinneseminariet som 17 åring 1871. Efter att ha arbetat som lärarinna några år blev Anna Sandström allt mer kritisk till det rådande skolsystemet och dess stela undervisningsideal och formalistiska språkkult. 26 år gammal publicerade hon, under pseudonymen ”Uffe”, sin första kritiska artikel ”Gifva våra flickskolor berättigade anledningar till missnöje?”. Artikelns antogs vara skriven av någon äldre erfaren läroverkslärare och vann ett påfallande positivt gensvar. Två år senare (1882) återkom hon, fortfarande under pseudonymen

Om böckerna

Det är framför allt de böcker som är skrivna för flickor av kvinnliga författare som kritiserats av debattörerna, de anses i många fall vara sämre än de böcker som var skrivna av män, i *Pedagogisk tidskrift* 1865 konstaterar Aulin till exempel att kvinnor skriver konstlade böcker

stundom hafva barngestalter blifvit införda i romantiska skildringar för ungdom. Men denna verld är åter konstlad och uppträder, synnerligen när den är framställd af fruntimmers pennor, med en sentimentalitet i tankar, känslor och phraser, som är egnad att af naturliga barn bilda känslamma narrar och romantiska dygdehjältar.¹⁰⁵

Detta förändras inte under perioden och under en diskussion 1902 kritiserats författarinnor för att de skriver dåliga böcker för barnen.¹⁰⁶ Enligt Mary Ørvig har domarna över flickböcker och flickläsning alltid varit hårda, hon menar att kritiken oftast har formulerats av män, men att kvinnor ofta har hållit med männen i kritiken. Hon konstaterar att det visserligen var viktigt med kritik mot den könsinriktade flickläsningen, men att det ofta var så att männen fortsatte med gamla könsfientliga tongångar. Kvinnors skrivande hade redan från början kritiserats och deras litterära resultat förlöjligats, medan pojkboken sällan kritiserades och närmast togs för självklar.¹⁰⁷

Attityden gentemot böcker har även studerats av Marika Andræ, hon konstaterar att det under 1900-talet genomförts flera läsarundersökningar, ofta är det så att de visar på en mer överseende attityd gentemot pojkböcker än mot flickböcker och hon menar att detta även är något som framkommer i de undersökningar som Greta Bolin och Eva von Zweigbergk förmedlade i *Barn och böcker* år 1945, där de kritiserade uppdelningen i pojkk- respektive flickböcker. Men enligt Andræ hyste även Greta Bolin och Eva von Zweigbergk större sympati för pojkboken än för flickboken, de hävdade till

”Uffe”, med sina idéer utvecklade i en egen skrift och denna gång växte utspelet uppmärksamhet i vidare kretsar, den blev den tändande gnistan som samlade de frisinnade krafterna inom alla skolreformer. 1883 grundade hon tidskriften *Verdandi* med Lars Hökerberg, ”Uffe” angavs som ansvarig utgivare och i tidskriften inbjöd Anna Sandström till ett offentligt samtal om uppfostran och undervisning. Tidskriften etablerade sig snabbt som en av de viktigaste mötesplatserna för en systemkritisk idédebatt om utbildningens roll i samhället. Hon grundade Nya skolan 1883, skolan startade som en samskola men hon blev efter 12 år tvungen att omorganisera till enbart flickskola. Vid sekelskiftet 1900 fick Anna Sandström möjlighet att förverkliga sin ide om ett eget högre lärarinneseminarium som också kunde fungera som en alternativ högskola för unga kvinnor. Ullman, Annika,” Sandström, Anna Maria Carolina”, *Svenskt bibliografiskt lexikon band 31, Rydbeck-Segerstedt*, red. Göran Nilzén, Stockholm, Norstedts tryckeri AB, 2002, s 396-398

¹⁰⁵ Aulin, 1865b], s 109

¹⁰⁶ ”Våra barns nöjesläsning”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 887

¹⁰⁷ Ørvig, Mary, *Flickboken och dess författare. Ur flickläsningens historia*, Hedemora: Gidlunds, 1988, s 16

och med att pojkböcker var bättre skrivna, eftersom de ansåg att män hade mer barnasinne än kvinnor. De kritiserade bland annat flickboken för sin orealistiska handling, sin stereotypa behandling av materialet och för undermålig karaktärsbeskrivning. Även om pojkböckerna inte alltid hyllades så utsattes de inte för samma stränga bedömning som flickboken, jämförelserna går hela tiden ut på att flickböcker är sämre. Andræ konstaterar att det tydligt framkommer att Bolin och Zweigbergk anser att det som är den bästa förebilden för barnen är manlig äventyrslystnad och företagsamhet.¹⁰⁸

Enligt Lena Kåreland kritiserades särskilt de böcker som gavs ut i serien ”läsning för unga flickor”, enligt recensenterna utmärktes de visserligen av en ”ädel grundton” och en ”religiös stämning” men det ansågs att de var allt för schablonartade. Recensenterna riktade också en anmärkning mot titeln ”läsning för unga flickor” och frågade läsarna varför den inte lika gärna kunde heta läsning för unga män då ju även unga män förekom i historierna, borde inte boken då kunna läsas av båda? Kåreland konstaterar att uppdelningen av pojk- respektive flickböcker ifrågasattes, recensenterna ansåg att det den unga flickan läste kunde påverka hela hennes framtid.¹⁰⁹

De böcker som skrevs direkt för flickor anses ofta vara ”pjunkiga” av de olika personer som uttalar sig, M. Sundbärg är mycket kritisk mot den litteratur som unga flickor ”nu för tiden” gärna läser, och då menar hon framförallt vad hon kallar för ”missromaner” och sådant som förekommer i tidningarnas följetonger. Hon konstaterar att:

Det finnes endast två strängar på lyran: den ena heter: pjunk, pjunk, den andra: pjåsk, pjåsk, pjåsk! Man skulle kunna tillägga också ett par andra: lögn, onatur, småsinne! Onaturliga situationer, osanna karaktärer, utan spår af psykologi, stereotypa händelser utan orsakssammanhang, mannequiner, automater i stället för människor!¹¹⁰

Enligt Sundbärg är det ett stort problem att de karaktärer som finns i böckerna inte är baserade på verkliga människor och att kvinnorna är

Stolta skönheter à la Marlitt, med våldsamma passioner, hjärtan som vulkaner och hånfulla isande leenden, som visserligen kunna älska men framförallt hata. Männerna än mer våldsamma järnhårda, dystra, med ådror i pannan, som svälla vid minsta sinnesrörelse, och sinnesrörelser är det gott om.¹¹¹

¹⁰⁸ Andræ, 2001, s 43

¹⁰⁹ Kåreland, s 34

¹¹⁰ Sundbärg, *Verdandi*, 1896, s 219

¹¹¹ Sundbärg, *Verdandi*, 1896, s 219

Även Gurli Linder är bekymrad över den litteratur som barnen och framförallt flickorna väljer att läsa, hon konstaterar att

På detta sätt har grundvalen för barnens, särskildt flickornas, förströelseläsning blifvit en serie snömosböcker, som förlacka deras fantasilif, och göra deras litterära smak fadd och intetsägande och framför allt komma dem att på ett tanklöst och lättjefullt sätt förslösa största delen af den i sanning knappt tillmätta tid som skolarbete och andra plikter lämna dem öfrigt till litteraturläsning.¹¹²

Att det var viktigt vad barnen läste är uppenbart då man läser i tidskrifterna, det är vanligt med bokrecensioner och anmälningar, det är framförallt skolböcker som diskuteras men det förekommer även en del skönlitteratur.¹¹³ Under slutet av 1800-talet valde Fredrika Bremerförbundet att i sin tidning *Dagny* presentera listor med vad de ansåg vara lämplig litteratur för barnen, dessa listor togs fram av en bokkommitté. Listorna presenterades från och med 1888 och innehöll osignerade artiklar, enligt Kåreland skilde de sig från kritiken i dagspressen genom att de oftast var mer utförliga, förbundet ordnade även barnboksutställningar till jul. I en pm angående barnboksgranskning, som var avsedd för dem som skrev barnboksrecensionerna i *Dagny* framhöll man att särskild vikt borde fästas vid språket i böckerna. Kåreland konstaterar att ett utmärkande drag för *Dagny* var den starkt moraliserande hållningen som framträdde vid barnboksbedömningen.¹¹⁴ Rapporter om förbundets verksamhet publicerades till jul samtidigt med årets boklistor. År 1896 konstateras i *Dagny* att det borde vara särdeles välkommet för föräldrar och målsmän att få ledning från dessa listor om man känner till hur mycket

Osundt kram, som stundom utbjudes såsom ungdomsläsning; huru mycken pjunkig sentimentalitet en del af den engelska öfversättningslitteraturen inrymmer, huru många ohyggligheter vissa äfventyrsromaner bjuda på, huru torra och för barn absolut ointressanta somliga såsom ”ovanligt roliga” barnsagor kunna vara.¹¹⁵

Dessa listor med bokrecensioner innehåller böcker för de flesta åldrar och talar ibland om ifall en bok är lämplig för någon särskild ålder, pojke eller flicka, om de anser att det är en bra bok eller om den är dålig och i så fall varför. Det är dock framförallt många av de böcker som skrevs för flickor som kritiserats, som tillexempel *Elli* av Elise Hoffman som kritiserats för att den är

¹¹² Linder, Gurli, *Våra barns nöjesläsning*, 1902, s 18

¹¹³ Att det framförallt var skolböcker är inte så konstigt då de flesta och utförligaste bokrecensioner fanns i *Svensk läraretidning* och *Pedagogisk tidskrift* som ju vände sig till lärare och lärarinnor.

¹¹⁴ Kåreland, s 38

¹¹⁵ *Dagny*, 1896, s 272

schablonmässig, sentimental och ganska onaturlig. Recensionen avslutas med konstaterandet att så ytliga mödrar som Ellis lyckligtvis är sällsynta, och att recensenterna inte förstår varför unga flickor ska göra bekantskap med dylika överdrifter.¹¹⁶ År 1894 förundras recensenterna över att författare och förläggare anstränger sig för att ”samla” äventyr ur verkliga livet för att dra till sig gossars intresse, och frågar sig om det verkligen sund föda för de ungas fantasi.¹¹⁷ De kritiserar dock inte boken i egentlig mening, den är kanske inte den bästa men anses inte heller vara för dålig för pojkarna.

Klass

Texterna kan även ses ur ett klassperspektiv, de flesta texterna behandlar främst borgerlighetens barn och är skrivna av en medelklass som är nogga med att markera ”sig” och vad som är normalt för den egna gruppen. Denna norm blir även det som bör vara det normala för alla barn, de barn som inte passar i in mallen blir då något avvikande. Det är framförallt arbetarklassens barn som oroar debattörerna, och det var delvis denna oro som gjorde att barnbiblioteket Saga skapades under slutet av 1800-talet.¹¹⁸

Under diskussionen ”Våra barns nöjesläsning” är lärarinnan Rosalie Lindgren bekymrad över de fattiga barnen som inte hade tillgång till böcker, enligt henne ledde detta till att de då valde att läsa tidningar med material som de inte förstod, och som ledde till att pojkarna blev kriminella och flickorna dåliga mödrar.

I fattiga hem finnes föga för de vuxna och intet för de små. Somliga finge en jultidning en gång om året och så intet mer. Därför läste de hemmets tidning; då först om olyckshändelser, en ersättning för sagorna, hvilken gör barnen okänsliga för lidandet, vidare om stora brott. Denna läsning, som mest fångslar gossarna, gör bofven till hjälte och förvillar rättskänslan. Och så kommer följetongen, som talar till flickornas medfödda romantiska känsla, och därigenom bestämmes svenska mödrars smak. Låt oss få sköna följetonger! [...] Mestadels röra de sig nu om brott och förorena kärleksidealet. Därför bringa de så många gosse inför rättens skrank. Bättre vore att stryka alla följetonger.¹¹⁹

Även överklassen och deras barn kritiserats, de ansågs vara degenererade och leva ett liv med allt för mycket lyx, men risken var att andra barn genom att läsa om överklassens liv själva kunde få en önskan om ett liv i lyx. Humble

¹¹⁶”Böcker för barn och ungdom Julen 1901”, *Dagny*, s 446

¹¹⁷”Böcker för barn och ungdom julen 1894”, *Dagny*, 1894, s 300

¹¹⁸ Jag kommer att återkomma till barnbiblioteket Saga i kapitlet Biblioteksfrågan.

¹¹⁹ Del ur diskussion i temat ”Våra barns nöjesläsning”, talare lärarinnan Rosalie Lindgren, *Svensk lärartidning*, 1902, s 888

klagar bland annat över att de inom de högre klasserna lider av det övermått, den lyx och den följande förslappningen som har drabbat civilisationen. Han konstaterar även att de skämde bort sina barn, genom ett liv i stigande välstånd med överflöd, bristande bildning och smak som enbart användes till prunkande lyx, eftersom de ville göra allt de kunde för de små barnens utveckling och välbefinnande. Detta ledde enligt Humble till att barnen förstördes och vande sig vid ett flärdfullt liv.¹²⁰

Barnens moraliska hälsa

Tankar om moral

Enligt Karin Johannisson har ingen period förknippats med förnekande av kroppen så som den viktorianska, samtidigt som det paradoxalt nog även är den period som varit mest fixerad vid att beskriva och gestalta kroppen och då i första hand kvinnokroppen.¹²¹ Detta var en tid då läkarna blev experter inom en rad områden, det skedde en bred våg av medikalisering som gällde sexualiteten, kriminaliteten, dåren, barnet och kvinnan. Samtidigt skedde en ökad patologisering, det vill säga tendens att sjukdomsförklara egenskaper och beteenden som gick utanför preciserade normer.¹²²

Enligt Claes Ekenstam tilldelades sinnesrörelsernas och sexualitetens betydelse en allt mer central plats i sjukdomsuppfattningen. Han konstaterar att det redan under 1800-talets första hälft fanns antydningar om att de nya generationerna mer och mer försvagats, samt att farhågorna för släktets framtid kom att växa med tiden. Driftsreglering och känslöbehärskning kom att betraktas som avgörande villkor för hälsans bevarande, vilket ledde till att moralen tilldelades en framträdande roll, hälsolära och moral blev näst intill synonyma begrepp. Det ansågs att de moraliska krafterna inte bara gjorde människan sedligare, utan de gjorde henne även mer fysiskt fullkomlig. Ekenstam menar att det inte är svårt att se paralleller mellan det refererande synsättet på relationen mellan moral, hälsa, känslö- och sexualliv och den människoupfattning som präglade medelklassen, det vill säga den sociala grupp de flesta läkare tillhörde. Bilden av den friska människan sammanföll med den norm som angav hur man borde vara och leva i den grupp läkarna

¹²⁰ Humble, Julius, ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870b, s 100

¹²¹ Johannisson, s 40

¹²² Johannisson, s 25

själva tillhörde. De intensiva känslor och häftiga passioner som troddes orsaka till exempel sinnessjukdomar, markerade även avsteg från de ideal av måttlighet, känslokontroll och behärskning som präglade 1800-talets bildade medelklass.¹²³ Fysiskt välmående antogs vara nära sammankopplat med individens karaktär och moral. Karaktärsbildning, sedlig fostran och fysisk träning tillmättes stor betydelse eftersom man trodde att dessa faktorer hade betydelse för både individen och samhället, individuellt uppförande och moralisk förbättring sågs som nyckeln till folkhälsa.¹²⁴ Enligt Claes Ekenstam arbetade borgerligheten för att sprida sin syn på verkligheten, det var i konstruktionen av de antaganden som bestämde reglerna för manlighet, kvinnlighet och barndom som definitionerna av borgerlighetens sexualitet framträdde. Trots att könsskillnaden mellan man och kvinna är biologiskt grundad, tar de könsmässiga olikheterna sig varierande uttryck i olika klasser och kulturer. Det biologiska könet är dock alltid tolkat, det upplevs genom en specifik kultur och översätts i symboler och idéer. Han konstaterar att människans könsidentitet är biologisk och därmed en naturbestämd konstant, samtidigt som uttrycken för denna biologiska skillnad är kulturellt relaterad och därför relativ.¹²⁵

I *Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige* konstaterar Lundbergh att det ibland är problematiskt att i de uppfostringsböcker som hon har använt urskilja de förutsättningar som tillskrevs den kvinnliga naturen från de egenskaper som sattes upp som mål för uppfostran. Vissa drag ansågs som medfödda hos flickor, de framhölls som önskvärda och det var viktigt att utveckla och stärka dessa. Sannolikt hade redan tillskrivningen av dessa drag en normativ effekt på utvecklingen av en flickas beteende, andra drag som nyfikenhet, talträngdhet och det obegränsade begäret var däremot oönskade. För att undvika dessa och forma individen efter naturgivna anlag användes förebilder och ideal.¹²⁶

Denna moraldiskussion avspeglar sig även i diskussionen om barn och läsning, barnets moral och möjliga fördärv var ett viktigt argument för de som uttalade sig. Det var viktigt för de vuxna att ”behålla” barnen rena och oskuldsfulla, det ansågs att barnen inte borde invigas i sånt som ”låg över”

¹²³ Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950*, Hedemora, Gidlunds bokförlag, 1993, s 235f

¹²⁴ Ekenstam, s 243

¹²⁵ Ekenstam, s 227f

¹²⁶ Lundbergh, s 79

deras ålder¹²⁷ eftersom det kunde påverka barnens moraluppfattning negativt om de kom i kontakt med ett sådant material. Det var viktigt att skydda barnen mot faror i samhället, Anna Sandström konstaterar att det är farligt för ungdomens moraliska hälsa att komma i kontakt med dagens ”brännande” frågor, hon anser att ungdomar bör omges av en sval och passionsfri atmosfär eftersom ungdomarna inte förstår och att de därför inte bör utsättas för litteratur om en vuxen människas själsliv.¹²⁸

Enligt Cox ansåg man att det var viktigt att barnens sexualitet fortsatte ”sova”, att de inte kom i beröring med den typ av material som kunde väcka sexualiteten i förväg. Åsikten att barnen var särskilt dragna till frestelser var fortfarande vanlig, man var särskilt rädd för att barnen skulle väckas för tidigt eftersom det ansågs att det kunde få allvarliga effekter på både kropp och själ samt att det kunde få allvarliga följder för barnens framtid. Cox fortsätter med att konstatera att det är möjligt att detta påverkade bilden av barnet som en androgyn varelse. Cox funderar över om bilden av det androgyna barnet var produkten av könsblindhet, förnuft eller ett sätt att försöka femininisera pojkar, men drar slutsatsen att det var delar av alla tre. Han framhåller dock att det finns de som resonerar för att det var det senare, och menar att behovet att femininisera pojkar fanns hos viktorianerna under mitten av århundradet. Cox anser att det är intressant att studera romantikernas tankar om naivitet och andlig renhet kombinerat med den borgerliga uppfattningen om kvinnans/moderns moraliska överhet i kombination med en sexualvetenskap som avsexualiserade kvinnan.¹²⁹ Avsexualiseringen av kvinnan inleddes principiellt med romantikens borgerliga kvinnoideal som försvagade bilden av kvinnan som erotisk varelse och istället kopplade hennes sensibilitet till moderskapet.¹³⁰ Detta ledde till att det under 1800-talet formades två viktiga bilder av kvinnan: den svaga ömtåliga och sjukliga överklasskvinnan och den starka, farliga och smittsamma underklasskvinnan.¹³¹

Enligt Marika Andræ har litteraturens inverkan på läsaren ofta kommit upp i moraliskussioner där man sett vissa grupper som mer lättpåverkade än andra, dessa diskussioner har förts utifrån förutsättningen att vissa grupper måste skyddas från en föregivet skadlig litteratur. Andræ menar att det i dessa diskussioner i hög grad har handlat om kontroll och makt i samhället. Objektet

¹²⁷ Humble, 1870c, s 219

¹²⁸ Sandström, Anna, ”Litteratur och uppfostran”, *Verdandi* 1887, s 100

¹²⁹ Cox, s 139

¹³⁰ Johannisson, s 58

¹³¹ Johannisson, s 14

i debatten har dock varierat, under början av 1800-talet diskuterade männen kvinnornas romanläsning som de ansåg var skadlig för kvinnans mentala hälsa. Andra grupper som granskades i sitt förhållande till litteraturen var arbetarklassen samt barn och ungdomar. Debatten om barn och litteratur har också explicit handlat om påverkan, inte minst inom den didaktiska traditionen där man främst har sett litteraturen som ett uppfostringsmedel.¹³²

Det konstateras att det kan vara bra för barnet att möta ”dåliga” böcker, detta kräver dock att barnet har fått lära sig hur det ska se igenom den dåliga litteraturen. Det är åter en fråga om att de vuxna lär barnen att göra rätt val, Fru K anser att det är bra för fickorna att ha varit i kontakt med dålig litteratur eftersom de då kunde se vad som var god litteratur och kunde välja denna framför den som är dålig.¹³³ Enligt Aulin och Humble fanns det hopp om barnet även om det skulle ha kommit i kontakt med skadligt material, då gossen enligt Aulin såg igenom dålig litteratur, ”eftersom barn innerst inne är kloka och i rätt ljus kan urskilja dygd”.¹³⁴ Humble konstaterar att barnet inte kan reflektera över den moraliska sidan, om det inte är så att barnets uppmärksamhet särskilt fästs på denna, eftersom barnet mest är intresserad av det estetiska i berättelsen och inte störs av de moraliska aspekterna.¹³⁵

Ett ständigt återkommande tema är behovet att utbilda de vuxna, lärare och föräldrar, fast kanske främst mödrarna, så att de kunde styra in barnen på rätt väg. Men det fanns många fallgropar, en av dessa verkar ha varit sagan. Den var en problematisk företeelse, vissa debattörer ansåg att den var bra för barnet medan andra var tveksamma till den. Humble menar att sagan är bra för bildandet av barnets moraliska sinne, barnets synfält ökar med sagan. Den lär barnet att inordna sin sinnliga natur under yttre, främmande ramar, då det högsta andliga i sagan, enligt Humble, inte framträder som ett efter inre lagar handlande förnuft, utan såsom yttre skickelse, slump. Sagan visade att det högsta goda och dess belöning kunde enbart vinnas genom

högsinnet och dygd, hängifvenhet och uppoffring, stilla och träget arbete, detta ligger utom barnets, liksom utom sagans, ståndpunkt. – men barnets sedliga synfält rymmes dock icke helt och hållet inom den blotta lydnadens begränsning: det vidgar sig och röjer sin högre art i känslan af sin egen kraft, i behovet af ett högre bistånd för dess

¹³² Andræ, s 40f

¹³³ Fru K, s 2

¹³⁴ Aulin, 1865b, s 110

¹³⁵ Humble, Julius, “Hvad sagan är för barnåldern”, del III, *Pedagogisk tidskrift*, 1885, s 422

utvecklande, i aningen om en högre verklighet, där den svage värnas, den elake straffas, den gode belönas.¹³⁶

Ett stort problem var däremot romanerna, detta gällde dock främst flickorna eftersom det i första hand var de som läste de farliga böckerna. Anna Sandström är mycket kritisk mot romanläsning, hon ansåg att det var ett förslappande nöje och att romanerna kunde vara farliga för ungdomarnas moraliska hälsa eftersom de gjorde så att ungdomarna kom i kontakt ”med dagens brännande frågor”.¹³⁷ Även Aulin är kritisk till de moderna romanerna som han anser är osanna, sjuka och lättsinniga.¹³⁸

Barn och sexualitet

Framträdande i moraldiskussionerna är oron för att barnen skulle komma i kontakt med material som berörde sexualitet. Enligt Cox är det ett dilemma med diskursen om barn och sexualitet eftersom den är ett förnekande av deras sexualitet, detta kan få till följd att det skapas en idealiserad bild samtidigt som det blir så att barnet som beskrivs som rent, oskyldigt och vackert istället eroticeras. Fokus hamnar därmed på barnens sexualitet, något som det ju egentligen var tänkt att undvika. Att barnen framställdes som asexuella ledde bland annat till att behovet att kontrollera deras sexualitet, och detta ledde i sin tur till en mängd litteratur om hur bland annat onani skulle förhindras.¹³⁹

Oron bland debattörerna i mitt material var stor för att barnen skulle komma i kontakt med skadligt material, under en diskussion om folkläsning konstaterades bland annat att om barnen trots allt läser dåliga böcker, kan böckerna istället för att ge sund näring åt de unga, ”fyller en sådan läsning deras sinnen med dåliga och smaklösa eller rent af vidriga bilder. Den leder stundom deras sjäsliv in på banor, som sluta med andlig och kroppslig ruin, om de ej på ett eller annat sätt ryckas därifrån”.¹⁴⁰

Barnen kunde i värsta fall komma i kontakt med romantik och sexualitet, Lily Engström konstaterade att en barnbok inte borde beröra såna ömtåliga frågor som barnafödelse eller liknande, barnen får då visserligen svar på sina frågor men en bok ska kunna göras till barnens egendom och hon ansåg att det

¹³⁶ Humble, 1870d, s 382

¹³⁷ Sandström, 1887, s 100

¹³⁸ Aulin, 1865b, s 111f

¹³⁹ Cox, s 134f

¹⁴⁰ ”En diskussion om folkbibliotek”, *Svensk läraretidning*, 1899, s 135

då var ett olämpligt innehåll, eftersom detta var något som en mor borde tala med sina barn om när hon fann det lämpligt.¹⁴¹

Almén är bekymrad över att eleverna (ynglingarna) bland annat möter dryckes- och erotiska sånger i skolans läroböcker, han är orolig för ungdomens moraliska hälsa och fortsätter vidare med att han hoppas att det hör till undantagen att ynglingen har någon erfarenhet av detta slag och att han därför inte kan eller bör kunna sätta sig in i det svärmeri, trånad, saknad, sorg med mera som erotikerna vanligen skildrar.¹⁴²

Åsikterna verkar dock inte ha fått särskilt stort genomslag för tolv år senare är man fortfarande bekymrade över vad ungdomen läser. På ett föräldramöte 1902 är man bekymrade för att ungdomarna ska läsa vad de kallar för ”problemlitteratur”, de menar att sådan litteratur är skadlig för ungdomen då ungdomar är mottagliga för intryck och har en begynnande sexuell oro. De anser att det är skadligt för ungdomen med litteratur som är ”hållen i en negativ eller skeptisk ton, som utmärks av omanlig pessimism, ömkligt pjunkande över ouppnådda lyckomöjligheter och eller en blaserad livströtthet”.¹⁴³

Osanning

Enligt Sonja Svensson var sannings och lydnadskraven grundläggande i folkskolans barntidning, barnen skulle lära sig att lyda för lydnadens egen skull, hon menar att detta på sitt sätt var ett utslag av den oscariska¹⁴⁴ dubbelmoralen, där formen var viktigare än innehållet. På samma sätt var total sanningsenlighet nödvändig för vuxensamhällets kontroll av att systemet inte luckrades upp.¹⁴⁵

Anna Sandström konstaterar i artikeln ”Literatur och uppfostran” att det låg för barnet att leva i två världar och att det var föräldrarnas sak att se till så att barnen anpassade sig till de rådande normerna i den civiliserade världen

Vi ha lärt oss, om vi icke visste det förut, såväl av skolungdomens förvillelser, som af den litteratur, hvilken satts i samband med dem, att det i vår civilisation finnes två världar, en med familjen till medelpunkt, med vördnad för dess helgd och sedlighetens krav, och en annan som länge dolt sig i mörkret, till den del gynnad, till en del hämmad i sin utveckling af den ”goda tonens” förtegenhet.¹⁴⁶

¹⁴¹ Engström, Lilly, ”Något om våra nyare barnböcker”, *Dagny*, 1890, s 106

¹⁴² Almén, s 319f

¹⁴³ L-n, C., ”Vår ungdoms nöjesläsning, diskussion vid föräldramöte”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 953

¹⁴⁴ Perioden runt sekelskiftet 1900

¹⁴⁵ Svensson, s 185f

¹⁴⁶ Sandström, 1887, s 95

Frågan om barn och osanning förekommer på flera ställen, Lindgren är bekymrad över att vissa sagor där personerna i berättelsen drabbas av dråpliga följder efter sina handlingar kunde få barnen att välja att tala osanning istället för att berätta vad som verkligen hänt, eftersom barnen kunde bli rädda för vilka följder händelsen kunde få. Sagorna är då skadliga för barnets moral eftersom barnet kanske väljer att ljuga.¹⁴⁷

Det var viktigt att barnen inte skulle bli avskräckta från sanningen för att en bok skrämde dem. Att böcker kunde få barnen att ljuga är en fråga som många återkommer till. Sanning är något man förhåller sig till olika i olika åldrar, enligt Humble är små barn, inte intresserade av om något är sant eller inte ”I samma mån som barnet börjar förstå att allt i sagorna inte är sant, förstår de även att sagorna inte gör anspråk på sanning.”¹⁴⁸

Att Fridtjuv Berg är influerad av Julius Humble i sin syn på barnet är uppenbart då han under ett föredrag 1902 i princip citerar Humble och konstaterar att det är inbillning att barnen blir vilseledda av sagorna, barnen tjusas av dem, men de kan mycket väl skilja mellan fantasins värld och verklighetens. Därför anser inte barn sig lurade när de får höra historier och förstår att de är falska.¹⁴⁹

Ett annat återkommande tema är att barnet av naturen åtrår sanningen, Aulin menar att sagorna kan skapa en plågsam tvekan hos barnet som inte vet om de ska skratta åt de bisarra figurerna eller om de ska försöka finna någon historisk eller moralisk sanning. Sagorna skapar misstro och gör att barnet finner intresse i det osanna, därför ska sagan vara så långt ifrån verkligheten att inte barnet behöver fundera över sanningshalten, de märker tillexempel att Odysseén ligger långt från verkligheten.¹⁵⁰

Den farliga njutningen

Det var även viktigt att lära barnen att agera lagom, de skulle lära sig att det var farligt att göra saker omåttligt. Det var farligt att låta barnen och ungdomarna läsa hur mycket och när de ville, det kunde leda till att de blev nöjeslystna och ytliga även om de läste ”bra” böcker. Kari Benzon sammanfattar det i sin text med att ”allt svårsmält är skadligt, därom äro

¹⁴⁷ Lindgren, Hellen, ”Om sagan som läsebokens grundval”, *Verdandi*, 1887, s 274

¹⁴⁸ Humble, ”Hvad sagan är för barnåldern”, *Pedagogisk tidskrift*, 1885, s 427f

¹⁴⁹ Berg, Fridtjuv, föredrag ”Om nyttan af sagor”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 931

¹⁵⁰ Aulin, 1865b, s 108 och s 47

läkarne överens, och denna åsikt eger äfven härvidlag sin tillämpning. Och äfven det lättsmälta kan medföra sina faror, om det njutes omåttligt.”¹⁵¹

Sagoböcker kunde vara farliga eftersom de tillät barnet att hoppa mellan olika texter, Aulin konstaterar att skadan låg i njutningens oregelmässighet och omåttlighet, vilket hade till följd att barnet fick ett sjukligt begär efter njutning och förströelse, sagoböckerna gjorde barnen omåttliga.¹⁵² Han konstaterar även att dagens ungdom behövde mindre lyx, glansen i böckerna retade deras fantasi och gjorde att fantasin suktade efter mer lyx, vilket Aulin ansåg gav svaga och karaktärlösa människor.¹⁵³

Detta håller Humble med om, han anser att det är ett gissel med föräldrar som satte den ena sagoboken efter den andra i händerna på sitt barn, eftersom detta ledde till övermättnad, förslappning och oreda hos barnet. Han konstaterar att övermättet av estetisk njutning och lyx, var denna tids kanske farligaste fiende, särskilt för barnen med deras ännu svaga andliga assimileringsförmåga.¹⁵⁴ Men samtidigt var det farligt att förbjuda viss litteratur eftersom det kunde skapa en osund nyfikenhet samt väcka mer njutningslystnad, vilket ju var något som man ville undvika hos barnen.¹⁵⁵

Enligt Humble drömmer barnet gärna bort nyttiga timmar med glödande hjärna. Han ansåg att de genom detta är ständigt spända och överspända, vilket leder till att barnet så småningom förlorar förmågan till fantasi. Denna förlust gör att barnet under den yttre retelsens inverkan ständigt hålls i en passiv rörelse och barnets spännkraft är förlorad och deras fantasi död eller domnad.¹⁵⁶

Återkommande är kritiken mot att barnen lär sig läsa fort, att de är vana att kunna läsa den ena sagan efter den andra. Humble konstaterar att vi oftast från barndomen har vant oss vid att läsa fort och flyktigt, och att inte hämta några kraftiga intryck av det lästa. Det är skadligt då barnet lär sig välja kvantitet före kvalitet

Till följd av detta behöver man massor av romaner, man läser hellre nya, medelmåttiga, ja dåliga sådana, än man läser om de gamla och goda; man måste följa med sin tid, med tidningarne annonser och recensioner, och läsningens mål blifver mera att döda tiden, fylla ledsnadens tomhet, tillfredställa nyfikenheten, än att söka en ädel njutning, som stärker och lifvar till kraftigt och modigt arbete. Man läser för fort och hinner inte

¹⁵¹ Benzon, Kari, Några ord om lektyr, *Idun* 1890, s 551

¹⁵² Aulin, 1865a, s 45ff

¹⁵³ Aulin, 1865b], s 112

¹⁵⁴ Humble, 1885b, s 429

¹⁵⁵ Humble, 1870, s 42 samt s 360

¹⁵⁶ Humble, 1870b, s 106f

reflektera över det lästa - det lämnar blott ett förvirrat minne. För barnet är det ett behov och en njutning att läsa långsamt så att det klart uppfattar vad de läst.¹⁵⁷

Lily Engström varnar också för att ge barnen för många böcker, hon konstaterar att ett sunt barn finner lika mycket vederkvickelse i leken som i de roliga böckerna, medan de bokslukande barnen ofta lätt blir blaserade och vill ha något nytt. Barnens bibliotek bör inte vara för stort, men sådant att det kan läsas om många gånger.¹⁵⁸

Intellekt

Under slutet av 1800-talet växte behovet att kunna bedöma och klassificera människor, målet var att skapa fasta gränser för det som var normalt. När barnen kommit upp i skolålder blev det möjligt att göra en bedömning av deras mentala och fysiska kapacitet, det utvecklades medel för att kunna kategorisera barnen efter intelligens och mäta deras fysiska utveckling efter standardiserade normer. Det fanns ett behov att skilja ut de som var mentalt handikappade, som ett resultat av denna önskan utvecklades IQ testet av Victor Simon och Alfred Binet i Frankrike 1902. De etablerade normerna i testet var utvecklade efter medel och överklassens barn vilket hade till följd att arbetarklassens barn oftast inte klarade att mäta sig med det som ansågs vara normerna.¹⁵⁹

Det var inte bara vad barnen läste utan hur de läste som var viktigt för att de skulle kunna tillgodogöra sig texterna, om barnen läste fel böcker eller på fel sätt kunde det i värsta fall skada deras koncentrationsförmåga och möjligheter att förstå och tolka texten. Naturligtvis varierade även förmågan att förstå och tillgodogöra sig texterna mellan olika åldrar, det unga barnet beskrivs som en naturvarelse som mår bäst av att leka ute i naturen. Humble konstaterar att det unga barnet befinner sig på samma andliga ståndpunkt som naturreligionen. Enligt honom grips inte det unga barnet av den mänskliga storheten då det är allt för mycket ett naturväsande. Han anser att det unga barnet befinner sig i en mer passiv och drömmande tillvaro, och jämför barnets andeliv med skaldens eller konstnärens: barnet uppfattar inte verkligheten schematiskt, utan korrekt. I leken är barnet däremot fritt och levande.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Humble, 1870b, s 93f

¹⁵⁸ Engström, s 109

¹⁵⁹ Cunningham, Hugh, *Children and childhood in western society since 1500*. London: Longman, 1995, s 167f

¹⁶⁰ Humble, Julius, "Hvad sagan är för barnåldern", del I, *Pedagogisk tidskrift*, 1885, s 378

Enligt Sundbärg behöver kroppen under de tidigare barnåren en allsidig rörelse för sin utveckling, och att nöjesläsningen då är överflödigt eftersom fantasin får mest näring i den friska leken. Men hon konstaterar att den tid då leken inte helt kan tillfredställa själens behov kommer, hos ett normalt utrustat barn dyker det upp en längtan efter läsning och enligt henne är detta ett uttryck för en sund instinkt. ”Det vore då en blodig orätt att undertrycka denna instinkt – särskilt som risken då är att läsningen får en ny dragningskraft – det förbjudnas lockelse.”¹⁶¹

Humble anser att om barnen får tillåtelse att läsa vad det vill och hur mycket det vill är risken att det lär sig att läsa flyktigt och vänjer sig vid att ”tanklöst” gå förbi det de inte förstår.¹⁶² Han varnar för planlös läsning eftersom han anser att även det bästa innehåll

kan bringa mycket skada genom planlös, tanklös och omåttlig läsning. Läsningen blir *planlös*, om den är för tidig, eller eljest icke lämpad efter barnets ålder, individualitet och kunskaper, ej står i samband med hvad det förut i skolan eller lifvet inhemtat och erfärit; tanklös, dels till följd af den omåttlighet, om hvilken vi strax skola tala, dels till följd af barnasinnets flyktighet, som i vår tids uppfostran förökas af så många och så olikartade intryck.¹⁶³

För att barnet verkligen skulle förstå texterna var det viktigt att barnet tog sig tid och läste dem ordentligt, gärna flera gånger. Därför ansåg Ellen Key att det är farligt för barnen med korta och lättfattliga texter.¹⁶⁴

Barnen har, enligt Humble, svårare att förstå vad de läser än de vuxna, han ansåg att för att ett barn ska förstå även det enklaste innehåll, måste åtminstone det mindre barnet läsa mycket uppmärksam och flera gånger. Men Humble menar att detta bara är bra eftersom barnet vid varje genomläsning ”hittar nya synpunkter, sanningar eller skönheter. Det roar barnet när det fått något fullt klart för sig. Ett barn vill instinktivt ha djupa, kraftiga och klara intryck.”¹⁶⁵ Barnet lär sig genom upprepningar, men enligt Humble har barnets kropp och själ ännu inte skaffat sig den sammanhållning och motståndskraft mot yttre intryck som de äldre har, han anser därför att de är ”flyktiga” och har svårare att koncentrera sig än vuxna. Han konstaterar även att det späda barnet inte behöver tid till samling och eftertanke på samma sätt som det äldre barnet och den fullvuxne behöver. Detta eftersom ”dess själ är ej ännu mäktig af den kraft

¹⁶¹ Sundbärg, s 216

¹⁶² Humble, 1870b, s 104

¹⁶³ Humble, 1870b, s 96

¹⁶⁴ Key, Ellen, ”Böckerna mot läseböckerna”, *Verdandi*, 1884, s 66

¹⁶⁵ Humble, 1870b, s 94f

och koncentration, som blott härtill fordras, och särskildt lefver begreppet ännu blott slumrande i sinnesförmimmelsens och inbillnings gåfvans moderssköte".¹⁶⁶

Men kanske just för att barnen behöver läsa noga och inte förstår det de läser lika bra som vuxna klagas det över att de har svårt att koncentrera sig, de vill gärna läsa fort och mycket och de väljer därför gärna att gå för fort fram i sin läsning, den blir då hastig och barnen riskerar är att bli överansträngda. Målet är att barnen ska lära sig att läsa om böckerna och lära sig koncentrera sig så att de förstår vad de läser.

Detta är något som är ett stort problem i texterna, barnet har svårt att koncentrera sig och det anses att de gärna gör saker "för tidigt", det vill säga att de läser böcker som är för betydligt äldre barn, eller att de läser för många texter på en gång och därför inte hinner reflektera över det lästa. Detta framkommer i flera olika situationer. Humble konstaterar att jäktande efter nytt gör att barnen är "för tidiga", han menar att detta även påverkar skolarbetet eftersom det kan ge barnen håglöshet och förståndsoreda.¹⁶⁷

Att det är farligt för barnen att upptäcka sitt eget jag förtidigt är något som Ellen Key instämmer i, enligt henne sker det lättare med hjälp av läseböcker som innehåller många korta texter och som bara ger barnen ytliga kunskaper. Hon ansåg att det skulle kunna avhjälpas om barnen istället läste riktiga böcker, dock inte sådana som "nutidens" som ledde barnen till självreflexion, det var inte bra för barnen med böcker som handlade om samtida förhållanden och som barnen använde och jämförde sina egna förhållanden och känslor. Fel läseböcker kunde ge barnen grundfel, som alstra bristen på frisk mottaglighet för verkliga intryck; begäret att alltid höra och se nytt, men oförmågan att fördjupa sig i något; lättheten att fälla snabba omdömen, men omöjligheten att med lugn och hängivenhet ägna sig åt en bok eller uppgift; förmågan att överfara men oförmågan att genomtränga eller låta sig genomträngas.¹⁶⁸

Att barnen ska läsa riktiga böcker är något som även Aulin och Humble gärna återkommer till, de skulle helst inte läsa nyskrivna böcker för barn utan hellre bearbetningar av vuxenböcker, riktiga klassiker.

I texterna är det vanligt att skolböcker diskuteras och i *Svensk läraretidning* och *Pedagogisk tidskrift* är det i första hand dessa böcker som bedöms, det var viktigt att dessa böcker var av god kvalitet ansåg man då det i

¹⁶⁶ Humble, 1870d, s 362

¹⁶⁷ Humble, 1870b, s 101

¹⁶⁸ Key, s 65

många fall var den enda litteratur som de fattiga barnen kom i kontakt med. Ellen Key ansåg att skolböckerna var för rikt illustrerade för att barnen skulle kunna utveckla sin egen intelligens. Böckerna borde, enligt henne, ge barnen klara intryck, sedelärande barnhistorier, kontinuitet och naivitet. Men istället gav läseböckerna barnen en orolig blandning av allehanda plockgods.¹⁶⁹ Ett annat fel med läseböckerna var att de oftast innehöll ett antal korta berättelser som gav barnen möjlighet att hoppa mellan olika texter, hon ansåg även att mångläseriet förslöade sinnet hos barnen.¹⁷⁰ Denna åsikt kommer även fram under en diskussion på ett föräldramöte 1902 där man konstaterar att ”för mycket nöjesläsning är farlig ty genom den blir barnen ytliga och tankelata.”¹⁷¹

Vilken litteratur var bra för barnet?

Frågan om vad barnen skulle läsa var problematisk, Aulin och Humble anser att det var bättre förr då barnet och den vuxne kunde mötas då de läste samma litteratur. Aulin konstaterar att den litteratur som tidigare ansågs vara bra lästes av såväl äldre som yngre, de böcker som tidigare var vanliga i hushållen var legenden, krönikan och efter reformationen bibeln.¹⁷² Enligt Humble och Aulin separerade boken barnet från familjen, eftersom de ansåg att de böcker som skrevs direkt för barn inte intresserade de vuxna. Humble går så långt att han konstaterar att boken splittrade familjen eftersom han ansåg att de böcker som åttaåringen läser inte intresserar resten av familjen och det kan, enligt Humble, leda till att de äldre ser med ”löje och ironi” på barnet och han konstaterar att ”detta måste vara barnet alldeles ofattligt; det väcker dess undran och förvåning, tviflande och upproriska känslor, som blifva frön till sjelftillräcklighet, slutenhet och egoism”.¹⁷³

Enligt Aulin höjdes sonen tidigare genom boken upp till faderns tankesfär

fadren fröjdades åt ungdomens glädje öfver det af honom längesedan kända. Boken blev ett intellektuellt band mellan och ett ämne till tankeutbyte: den blev en del av familjelivet. Tidigare läste far och son tidigare samma böcker men idag är det inte så ty barnboken roar blott barnet, icke den fullvuxne.¹⁷⁴

Man kan kanske säga att det existerade två riktningar i frågan om vad barn kunde och borde läsa, den ena ansåg att barnet mätte bra av att läsa samma

¹⁶⁹ Key, s 60f

¹⁷⁰ Key, s 65

¹⁷¹ L-n, C., ”Vår ungdoms nöjesläsning, diskussion vid föräldramöte”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 953

¹⁷² Aulin, 1865a, s 45

¹⁷³ Humble, 1870, s 97

¹⁷⁴ Aulin, 1865a, s 48

böcker som de vuxna, men att det naturligtvis skulle ske under de vuxnas kontroll. All läsning skulle ske med de vuxnas medgivande eftersom de visste vad som var lämpligt för just det barnet, därför var det också viktigt att undervisa föräldrarna så att de lärde barnen vad som var verkligt god litteratur.

Enligt Gurli Linder var individualisering av barnet viktigt, med individualisering menade hon att barnen borde ha så stor frihet som möjligt att välja ”det för dem individuellt lämpligaste”¹⁷⁵ och om hon ansåg att om individualisering skulle kunna tillämpas så måste barnen även få välja litteratur bland vuxenböcker och inte enbart bland barn- och ungdomsböcker. Hon ansåg att det var viktigt att utplåna gränserna mellan barnens och de vuxnas litteratur.¹⁷⁶ Det var även viktigt att inte heller stirra sig blind på barnens ålder, eftersom det var barnets utveckling som avgjorde vad det klarade att läsa.

Detta håller även Ellen Key och Julius Humble med om, de tyckte inte att det togs tillräcklig hänsyn till barnens ståndpunkt.¹⁷⁷ Humble konstaterar även att det kunde vara skadligt att ta bort allt som kunde vara farligt ur böckerna, det förstörde dels läsningen av de ocensurerade böckerna vid ett senare tillfälle och ”dels kan detta väcka lystnaden efter det större verkets förbjudna frukt som, så njuten, först blir riktigt giftig”.¹⁷⁸

Att barn kunde och skulle läsa samma böcker som de vuxna håller dock inte Lilly Engström med om, hon ansåg att barn skulle behandlas som barn, inte som stora människor eftersom hon ansåg att de då lätt blev brådmogna och lillgamla. Detta kunde även inträffa om barnen tilläts läsa böcker som inte passade för deras ålder, hon ansåg att barnens känslor och fantasi då sattes i en allt för livlig verksamhet som hindrade utvecklingen av barnens karaktär och intelligens. Om barnen redan läst vad som är skrivet för ungdomen, frågar hon läsaren, ”vad ska man då bjuda ungdomen på? Skall man genast och utan vidare släppa in dem på romanernas område?”¹⁷⁹

Även Aulin var kritisk till romanen och möjligheterna att i nutid skriva en bra roman för ungdomen

vi tillstå att ungdomslitteraturen numera börjar befrias från slika moraliska och religiösa tendenser: man skriver nu romaner för ungdomen. I allmänhet vore däremot ej synnerligt att anmärka: ty den äkta romanen bör ju poetiskt framställa det verkliga livets ide. Men för att skriva en roman för ungdom fordras tvenne egenskaper: stora idéer och stort snille.

¹⁷⁵ Linder, Gurli, s 62

¹⁷⁶ Linder, Gurli, s 63 och 66

¹⁷⁷ Humble, 1870, s 70 och 20.

¹⁷⁸ Humble 1870a, s 42

¹⁷⁹ Engström, s 110

Svårligen kan en god ungdomsskrift utgå ur våra moderna förhållanden. Sådana män som äro, eller bör vara, en gosses ideal finnas icke nära till hands, motsvaras icke av något som vuxit under inflytelsen av vår nuvarande kultur. De moderna barnaromanernas innehåll är osunt och deras form löjligt eländig.¹⁸⁰

När Humble gör 1870 ett försök att definiera hur han anser att en bra ungdomsbok ska se ut så konstaterar han att de inte ska vara enfaldiga och puerila eller nedlåta sig till barnens ståndpunkt. Dock anser han att ungdomsskriften bör präglas av den ursprunglighet och heliga enfald som präglar så väl människosläktets som den enskilda människans ungdomsliv. Böckerna ska vara barnsliga men även bära den renaste och starkaste prägel av manlig storhet eftersom barnet känner sin begränsning och gärna vill vara stor. De vill därför inte läsa om sitt vardagsliv.¹⁸¹

Barnens möjlighet att ta in intryck

Enligt Humble kan inte barnet kritisera det han läser, men däremot griper deras instinkt ofrivilligt in och tar till sig ”det goda och riktiga” i texterna. Han menar dock att det under de första tio åren av barnets utveckling är viktigt att det inte kommer i kontakt med dåliga böcker eftersom det är de åren som är viktigast för hur individen utvecklar sig.¹⁸²

Barnet har en förmåga att ta in många olikartade intryck, men det kan störas i sin utveckling om det inte får tid att sortera och bearbeta dessa. Om barnet inte får tid att bearbeta materialet det läser kommer det, enligt Humble, en brådmogenhet i barnets själsutveckling som, om inte tillförseln av intryck och stimulans stoppas, kan leda till en ”af öfveransträngd hjärnverksamhet förorsakad tröghet och slapphet. Kroppen, själens fäste och organ, som ej kan följa den senares snabba utveckling, blifver både sjelf lidande och hämmar själens aktivitet.”¹⁸³ Barnet har svårt att förhålla sig till för mycket information och intryck och förstår inte allt för komplicerade innehåll, samtidigt anser han att det är viktigt att innehållet i texterna berör barnet. Om ett ”idealt” innehåll skall nå barnet, måste det enligt Humble vara av den enkla sort att det kan göra djupa intryck på känslan och med fantasins hjälp omsätta sig till kraftiga och livfulla bilder i själen. Han konstaterar vidare att det är under fattandet, bearbetandet och omsättningen av dessa bilder, som känslan och fantasin

¹⁸⁰ Aulin, 1865b, s 111f

¹⁸¹ Humble, 1870c, s 222

¹⁸² Humble, 1870c, s 215f

¹⁸³ Humble, 1870d, s 362

småningom vidgas, höjs, renas och bildas till mottagande av ett allt högre innehåll.¹⁸⁴

Fantasi

Ett mål för uppfostrarna var att göra barnen fantasifulla, eller ta till vara den fantasi som fanns inom dem. Det var dock inte bra med vilken fantasi som helst, barnet skulle inriktas på ”rätt” fantasi, där rätt fantasi var den som de ledande vuxna ansåg vara bra. Det ansågs att barnen hade grundförutsättningen för att bli fantasifulla (på rätt sätt) eftersom att de hade livlig fantasi och var mottagliga för intryck.¹⁸⁵ Samt att barnet genom god undervisning kunde och skulle lära sig vad som var god litteratur, det var de vuxna som skulle påverka barnets undervisning så att känslans och fantasins bildning fördes i rätt riktning.¹⁸⁶

Enligt Aulin skadas barnens fantasi om de läser fel eller för många böcker, han kritiserade framför allt romaner och romanläsning. Aulin ansåg att för många romaner eller noveller kunde ge barnet ”dunkla föreställningar och uppmuntrar inte heller till reproduktion av dess fantasi”.¹⁸⁷ Ett barns fantasi blev överretad om det fick läsa för mycket, barnet fick då ett sug efter mer och kunde inte förhålla sig till det som lästes.¹⁸⁸

Humble hade en liknande inställning, han ansåg att om barnet läste för mycket var risken att en allt för stor mängd material inte lämnade klara bilder hos barnet när det läste för mycket utan att det lätt blev en kaotisk massa av orediga, gumliga föreställningar i barnets hjärna. Det var ur de klara tydliga intrycken och bilderna som en frisk fantasi, de religiösa och moraliska ansatserna och slutligen de klara och tydliga begreppen växte.

Det är dock inte bara så att barnet hade ett överflöd av fantasi som skulle kontrolleras, tuktas och inordnas, vid ett möte framkommer det oro för att fantasin hos barnen hade minskat. Enligt talaren berodde detta på skolsystemet som gjorde släktet torrt och tråkigt, barnen blev fantasilösa och snusförnuftiga. Talaren ansåg att dess tankevärld utgjordes av ”abstraktioner”, om den inte helt enkelt var obefintlig, han menade även att det fanns ett behov av att väcka ungdomens poetiska sinne.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Humble, 1885a, s 377

¹⁸⁵ Bergqvist, August, ”Premieböcker. Ungdomens bokskatt.”, *Svensk läraretidning*, 1890, s 237

¹⁸⁶ Humble, 1870b, s 103

¹⁸⁷ Aulin, 1865b, s 48

¹⁸⁸ Aulin, Lars, ”Ungdomslitteratur”, (del 3), *Pedagogisk tidskrift*, 1865, s 283

¹⁸⁹ ”Våra barns nöjesläsning”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 887

Även Sundbärg uttalar farhågor över att fantasin är i avtagande bland de yngre, enligt författaren är det främsta hindret för fantasins tillväxt det moderna stadslivet med dess ”jåktande oro, dess brokiga, skiftande taflor, som blasera sinnet och slappa den egna föreställningsförmågan”. Hon tror dock inte att det är någon risk att ungdomen blir för fantasirik, risken är snarast att den omgivande verkligheten inte ger barnet tillräcklig näring för själen, barnet behöver söka sig till dikten eftersom det behöver omväxling för att inte dess tankeliv skall överansträngas eller förslöas.¹⁹⁰

Det var viktigt att barnets fantasi odlades och det ansågs vara uppfostrarens sak att se till så att barnet utvecklades som det borde

Uppfostraren bör tillse, att ynglingens inbillningskraft och fantasi odlas; ty den är ett oumbärligt medel för mycken kunskap; men det bör ske i jämvigt med förståndet. Själens strängar få icke spännas till ett öfvermått, som orsakar intellektuell slapphet och oreda. Det unga sinnet bör icke uppfyllas med fantasibilder på bekostnad af den tankeöfning, som tillhör studierna.¹⁹¹

Det ansågs vara bra för barnen med sagor, förutsatt att de lästes i lagom mängd och var välskrivna. Humble är den som är mest utförlig och han anser att sagan är bra eftersom den

anslår barnasinet lifligare än allt annat och efterlämnar därför djupa och kraftiga intryck, hvilka höja känslöförmågan; hon väcker och lifvar fantasien till en själfverksamhet, som är af hög betydelse för begreppsbildningen och för fattandet af de religiösa och moraliska sanningarna, hvilka hon äfven till en början på sätt och vis företräder och förebildar; hon väcker barnets ästhetiska sinne med det, som utgör dess trängtan och behof, det sublimes, och banar äfven vägen för fattandet af det enkelt sköna och det komiska genom att låta detta framträda, enkelt och åskådligt, i det underbaras hemlighetsfulla dager.¹⁹²

Men det var skillnad på sagor och sagor, riktiga folksagor som härstammade ur muntligt berättande var bra men det blev lätt för mycket, sagor som gavs ut i tjocka volymer kunde vara skadliga och Humble konstaterar att man lade sten på börda genom att ge ut nyskrivna böcker som han ansåg visade omöjligheten att på konstgjord väg frambringa den naivitet, friskhet och natur, som han ansåg tillhörde barndomen, såväl folkens, som individens.¹⁹³

Enligt Humble behövde barnet leka för att öva sin uppfinningsrikedom och fantasi, han ansåg att leken övade och stärkte kroppens krafter medan boken

¹⁹⁰ Sundbärg, s 216

¹⁹¹ Almén, s 319

¹⁹² Humble, 1885d, s 425

¹⁹³ Humble, 1870a, s 39

lockade barnen till stillasittande och genom sitt spännande innehåll kunde bli skadlig för kroppens och själens hälsa, boken var också farlig då hon erbjöd barnet färdiga bilder och begrepp, som han ansåg att barnet inte kunde ta emot aktivt utan bara passivt.¹⁹⁴ Detta till skillnad mot leken där barnet aktivt övade och bearbetade de händelser och känslor.

Enligt Ellen Key kräver barnens fantasi fulla, hela, djupa intryck till näring för ”sitt rastlöst bildande och ombildande arbete, och är deras friska sinlighet ostörd af påtvungen dualism, leder dem med en beundransvärdt säker instinkt att välja det sunda, rena och sköna, samt att förkasta det ohälsosamma, råa och fula”.¹⁹⁵

Läsningen och böckerna är ständigt en problematisk vågskål för både föräldrar och lärare, barnet behöver läsa för att utvecklas men det ska samtidigt göra det i lagom mängd så det inte blir degenererat och njutningslystet.

Känsla och karaktär

En annan åsikt är att barnet var en känslövhets som lätt förlorade kontrollen, ett barn gav sig lätt hän, det lät känslorna ta över och styrdes inte av sitt förnuft. Aulin är den som är mest upprörd över detta, han var orolig över att barnet hängav sig, ”det läste med stigande iver och försattes i spänning”.¹⁹⁶

Även Sundbärg var negativ till att barnen hängav sig åt det de läste och att de ofta fastnade med helt fel böcker, men menar att det kanske kunde förbättras med diskussioner om det lästa

Det är det reflektionslösa hängiveriet åt det lästa som så fördärvar och förslappar. Vidare kan man söka överbevisa om den försoffande inverkan dylik läsning har, hur själen blir mer och mer oemottaglig för gedignare föda, sinnet yligt och horisonten trång och liten. Om det också är sant, att resonering i detta fall ej betyder så mycket, så undrar jag dock, om ej något intryck af allt detta stannar kvar och gör blicken en smula mer kritisk.¹⁹⁷

Ett barns karaktär kunde påverkas av vad det läste för litteratur, Humble ansåg att många dåliga böjelser och karaktärsfel till viss del kunde bekämpas av en god bok, ”som i rätta ögonblicket ger en speglade bild av deras uselhet och faror”.¹⁹⁸ Han konstaterade även att böckerna kunde påverka

¹⁹⁴ Humble, 1870b, s 97f

¹⁹⁵ Key, s 58f

¹⁹⁶ Aulin, s 44 och 280

¹⁹⁷ Sundbärg, s 221

¹⁹⁸ Humble, 1870d, s 373

karaktärsutvecklingen, då han ansåg att rätt läsning stärker fantasin och höjer karaktären hos barnen.¹⁹⁹

Skadlig läsning

Indianhistorier som läsning för barn anse vi dessa verklighetstomma skildringar endast tjena till att osundt upphetsa barnets fantasi, och lika omöjlig som texten är med dess naiva öfverdrifter i framställningen af ”röfvarlifvet”, lika otympliga äro de obligata färgtrycksplanscherne, hvilkas bjerta kolorit åstadkommer samma verkan på våra synorgan som rifven pepparrot.²⁰⁰

Åsikterna om vad som var bra och dålig litteratur för barn är många, vad som ansågs vara bra litteratur varierar litet i de olika texterna men som regel var man kritisk mot sagoböcker med många korta texter. Även nyskrivna historier kritiserades i materialet eftersom det ansågs att de gav en allt för moraliserande bild av barnet och den typen av skildringar är något som barnet, enligt bland annat Humble inte var intresserat av, bland annat eftersom han ansåg att ett barn inte vill läsa om sig självt.²⁰¹ Enligt Lilly Engström så blev berättelser med skildringar tagna ur barnens liv ofta enformiga och matta, det var istället bättre för barnen att befinna sig i ”fantasins värld” och ”draga ut på äfventyr med sagans hjältar”.²⁰²

De nyskrivna böckerna ansågs vara sämre än de gamla klassikerna, de hade ofta ett vad Lily Engström kallade för ett ”obetydligt” innehåll som vande barnen vid att läsa ytligt medan de äldre böckerna fånglade barnet mer och kunde läsas om många gånger och på så vis kunde bli en del av barnens lekar. Detta var bra eftersom barnen då blandade lek och läsning, medan berättelser med ett obetydligt innehåll kunde ha den faran med sig att de vande barnen vid att läsa på ett ytligt sätt eftersom barnen inte behövde anstränga sig för att ta till sig innehållet och då varken tränade förståndet eller fantasin, sådan läsning verkade därför förslappande.²⁰³

Det konstateras dock även att böcker kunde vara bra och att det därför var viktigt att presentera bra alternativ för barnen, eftersom man ansåg att god och lämplig läsning hade väldigt stor betydelse för barnens utveckling, detta för att

¹⁹⁹ Humble, 1870, s 223 och s 95

²⁰⁰ ”För dagen. Barnlitteraturen.”, *Svensk läraretidning*, 1885, s 448

²⁰¹ Humble, 1870c, s 222

²⁰² Engström, s 107

²⁰³ Engström, s 108

böckerna om de var bra hindrade det uppväxande släktet från det ”onda” och de frestelser som fanns i många skepnader när barnen var utan nyttig verksamhet.²⁰⁴ Under ett diskussionsmöte som hölls 1865 konstaterades att barnen behövde läsa för att deras fantasi och estetiska sinne skulle bildas, men problemet var att det inte var rätt sagor som barnen läste.²⁰⁵ Det var även viktigt att barnen fick läsa roliga böcker, i en text om hemundervisning för de yngre barnen skriver Kata Dahlström att hon alltid ”har roliga barnböcker att taga till, så snart de väl hunnit igenom de första abc-böckerna, ty barn tröttna så fort vid att en längre tid använda samma bok”.²⁰⁶ Men hon konstaterar även att inget är skadligare för barnen än så kallad ”rolighetsläsning” som inte roar.²⁰⁷ Även Ellen Key var inne på liknande funderingar och konstaterade att det som för barnet är det mest tilltalande att läsa också är det som är mest närande för barnet, men det bör inte vara det enda det läser.²⁰⁸

Barn och tidningsläsande

Det var mycket diskussioner om böcker och många av de böcker som fanns ansågs vara ganska dåliga för barnen. Men tidningar och då framför allt vuxentidningar var direkt farliga för barnen, även här var risken att de läste sådant som var för äldre och att de gjorde saker för tidigt. Att tidningsläsning inte var bra för barnet är något som pseudonymen Incognita instämmer i, hon menar att tidningsläsande gör barnen obarnsliga och risken är att de tror de vet något om livet och blandar sig i de vuxnas samtal, samt att barnen får svårt att koncentrera sig, skadar deras tankeförmåga och gör att riktiga böcker blir tråkiga.²⁰⁹ Detta ansågs dock vara ett problem som främst rörde den fattigare delen av befolkningen som inte hade tillgång till riktiga böcker.²¹⁰

Det var även problematiskt med alla tidningar som gavs ut för barnen eftersom de som Humble konstaterar hade ett innehåll som bestod av blandat gott och dåligt, men var troligtvis av utgivningsättet och omfånget åtminstone medelmåttigt.²¹¹ Att han ansåg att barntidningar var tvivelaktiga var kanske inte så konstigt då de ju bestod av ett antal, ofta nyskrivna, korta texter och

²⁰⁴ ”Ungdomsbibliotek”, *Svensk läraretidning* 1899, s 79

²⁰⁵ A., ”Miscella”, *Pedagogisk tidskrift*, 1865, S 386

²⁰⁶ Dahlström, Kata, ”Hemundervisning”, *Verdandi*, 1893, s 10

²⁰⁷ Dahlström, s 14

²⁰⁸ Key, s 57

²⁰⁹ Incognita, ”våra barn och tidningsläsningen”, *Idun*, 1895, s 68

²¹⁰ Del ur diskussion i temat ”Våra barns nöjesläsning”, talare lärarinnan Rosalie Lindgren, *Svensk läraretidning*, 1902, s 888

²¹¹ Humble, 1870a, s 40

historier, och detta uppmuntrade ju till att läsa snabbt, något som han ju ansåg var skadligt för barnen.

Sjukdomar

Under läsningen av materialet framträder tydligt bilden av det sjuka barnet, felaktig läsning kunde allvarligt skada barnens hälsa. Detta är inte så förvånade mot bakgrund av den tidens rådande kontext, under samma period var ett flertal liknande frågor i fokus, bland annat diskuterades korsettens skadliga inverkan på kvinnornas hälsa och den farliga onanin. Onani hade börjat uppfattas som ett fundamentalt problem som förknippades med otaliga fysiska och mentala åkommor.²¹² Liknande var det i korsettfrågan där korsetten ansågs ha avgörande betydelse för kvinnans hälsa och det ansågs att den kunde ge diverse varierande skador både mentalt och fysiskt.²¹³

Det var dock framförallt en fokusering till kvinnan, hon definierades som sjukligare än mannen och kvinnosjukligheten ägnades en extraordinär vetenskaplig och populärmedicinsk uppmärksamhet, den sjuka kvinnan fanns även med som aktör i sekelskiftets skönlitteratur. Johannisson konstaterar att dödliga sjukdomar som lungdot, bröst- och livmodercancer förvisades till kulisserna, medan underliv och nerver stiger fram i ett slags kvinnomedicinska stjärnroller. Den kvinnliga sjukligheten framstår som ett kulturellt definierat fenomen som mer hör till kvinnoroll och könsideologi än till biologi.²¹⁴

Aulin och Humble återkommer båda ett flertal gånger till barnens hälsa i sina texter, i artikeln från 1865 skriver till exempel Aulin att det för ungdom är en sjukdom att läsa för mycket och att ”felaktig läsning ger barnen feberaktigt spännande effekter. De unga läsarna drabbas af en öfverretning som försvagar nerverna, de hamnar i ett skenbart lugn och blir förslöade i sorg och ledsnad.”²¹⁵ Han konstaterar även att om barnen inte hinner bearbeta eller förstå det de läser, kan det leda till att de inte uppfattar verkligheten rätt. Detta anser han kan ge barnen en ”sjuklig själstämning, splittrad tankekraft och försvagat minne”.²¹⁶ Men även Humble är bekymrad över barnens själsliga tillstånd och anser att den ivriga läsningen kan bringa själen i ett slags rus och att detta rus är förslappande och lämnar barnet i ett behov av mer.²¹⁷ Bortsett från att det var

²¹² Ekenstam, s 336

²¹³ Ängkvist, Mathilda, *”snörlifvet, ett foster af fördom och fåfänga,...” Kritik mot korsetten under perioden 1884-1909*. Magisteruppsats i historia, Södertörns högskola, våren 2001

²¹⁴ Johannisson, s 97f

²¹⁵ Aulin, 1865b, s 112-113,

²¹⁶ Aulin, 1865c, s 280ff

²¹⁷ Humble, 1870b, s 98f

ett rus som inte var bra för själen medan det varade, kunde det leda till att barnet blev nöjeslystet och försakade andra viktigare saker och det gällde även senare i livet, problemet var att det var skador som satt kvar i själen.

Humble konstaterar även att ”böckerna gör att fantasier tumlar i ett brokigt virrvarr och retar nerverna samt spänner alla själens strängar till ett öfvermått, vilkas reaktion röjer sig i kroppslig och andlig slapphet, intresselöshet och förståndsoreda.”²¹⁸ Barnets själ hamnar i ett slags rus som Humble gärna vill jämföra med det som kommer av starka drycker, detta rus kan leda till livströtthet, nervretlighet och förvirring.²¹⁹

Det var dock inte bara de själsliga effekterna som bekymrade, för mycket läsning gjorde barnet stillasittande. Humble är i sin artikel från 1870 bekymrad då han menar att detta gör att barnen överansträngde ögonen, enligt honom var det en av orsakerna till att närsyntheten hade ökat bland de unga.²²⁰

Det är dock inte bara Humble och Aulin som använder hälsan som argument, pseudonymen Maud inleder sin text i Idun med att konstatera att en

ansedd läkare yttrade en gång bland annat att han trodde sig kunna påpeka orsaken till vissa nutidssjukdomar, och att bleksot, nervositet och dylikt till stor del förorsakas, af hvad de unga flickorna läsa i barndomen och uppväxt åldern. Detta är en åsigt, som jag tror, att de flesta personer dela.²²¹

Det är åter flickor som är mest utsatta om de läser fel litteratur, och det är skador som gör dem till sämre kvinnor och mödrar. Samtidigt var det diffusa sjukdomar som dominerade, många av de problem som påvisas gäller nerverna och andra psykiska problem. Det kunde drabba både pojkar och flickor men flickor var känsligare. Johannisson visar på en undersökning som gjorts av drygt 3000 flickskoleelever (flickor ur de högre samhällsklasserna) där merparten av dessa flickor bedömdes som sjukliga och de vanligaste sjukdomarna var bleksot (35 %), huvudvärk (36,1 %), aptitförlust (12 %), skolios (10,8 %); dessutom näsblod, nervretlighet och skrofler (ryggradskrökning). En kompletterande undersökning bekräftade att majoriteten av Sveriges kvinnliga elever var sjukliga, 61,7 procent ansågs vara långvarigt sjuka.²²²

²¹⁸ Humble, 1870a, s 42

²¹⁹ Humble, 1870b, s 99

²²⁰ Humble, 1870b, s 98

²²¹ Maud, s 258

²²² Johannisson, s 107

Olydnad

Ett annat ämne som främst diskuteras i Aulins och Humbles texter är frågan om barns olydnad, de ansåg att en stor risk med böcker var att barnen trotsade föräldrarna då dessa försökte reglera vad och hur mycket som barnen fick läsa. Barnen lånade bland annat böcker av vänner och kom på detta sätt i kontakt med böcker som kanske inte var bra för dem, eller så läste de för många böcker vilket ansågs skadligt även om böckerna var av god kvalitet.²²³ Enligt Aulin blev även de bra böckerna dåliga genom ”förtidigheten, oordningen och övermåttet av läsningen”, han konstaterar även att ungdom läser annat och på annat sätt än vad som egentligen är avsett.²²⁴

Aulin ansåg att ”läsbegäret” drev barnen till olydnad.²²⁵ Detta att böckerna kunde driva barnen till olydnad återkommer på flera ställen, böckerna gjorde barnen besatta och det var därför mycket viktigt att uppfostraren hade kontroll över vad barnen läste och att de såg till så att inte barnen valde fel böcker. Detta för att barnen skulle utvecklas på ett tillfredställande sätt. Barnet skulle inordnas, de skulle lära sig vad som var bra och dåligt och inte ifrågasätta de vuxnas auktoritet allt för mycket.

Humble är kanske den som är mest meddelsam när det gällde hur barnen skulle läsa, han konstaterar bland annat att ”ungdom bör läsa litet och gott, inte mycket och medelmåttigt”.²²⁶ Han ansåg inte heller att barnen själva borde få välja hur och när de skulle läsa, återigen var det mycket viktigt med kontroll från de vuxna eftersom de barn som inte kontrollerades ordentligt läste för länge och för mycket.²²⁷ Humble konstaterar att läsning är ett mot uppfostran verkande gift, de ungas smak formas tidigt och får de tillfredställelse genom dålig litteratur är risken att de fortsätter välja sådan.²²⁸

Biblioteksfrågan

Många av de diskussioner som förs i texterna leder även fram till frågan om hur barnen skulle få tag i bra böcker. En av de lösningar som framförs är inrättandet av skol-, folk- eller lärjungebibliotek. Men de flesta anser dock

²²³ Humble, 1870d, s 377

²²⁴ Aulin, 1865a, s 46

²²⁵ Aulin, 1865b, s 113

²²⁶ Humble, 1870a, s 40

²²⁷ Humble, 1870d, s 368 och s 96f

²²⁸ Humble, 1870a, s 42f

fortfarande att det är problematiskt med biblioteken och att det krävs rätt personer, förslagsvis pedagoger, för att styra dess inköp och urval.

Aulin anser att behovet att studera vad som är bra och dålig litteratur hänger samman med att det är flera skolor som börjat inrätta lånebibliotek och att detta gör att urvalet av böcker inte bara blir hemmens angelägenhet.²²⁹ Han konstaterar även att ungdomen genom de nya biblioteken lätt kommer i kontakt med ett urval av böcker som inte är pedagogiskt utvalda utan istället löst sammanplockade. Han är även bekymrad över att det i många hus samlas egna bibliotek av de olika gåvorna barnen får till jul. Ännu värre anser han det är att ungdomen själva bildar läsecirklar inom vilka en stor mängd böcker ständigt cirkulerar.²³⁰ Humble berömmar i sin text år 1870 Nya Elementar skolan som några år tidigare börjat samla böcker till ett lärjungebibliotek, han anser att det är ett bra initiativ då det ger lärarna möjlighet att övervaka de böcker som eleverna lånade samtidigt som lärarna kunde vara med och påverka inköpen av böckerna till biblioteken.²³¹

Under ”en diskussion om folkbibliotek” är förste talare bekymrad eftersom han anser att det är ett problem att många föräldrar köper böcker utan att ha riktig ledning, många av dem väljer att gå till affären och rådfråga bokhandlaren om vad som är bra för barnen att läsa. Risker är att de köper de böcker som rekommenderas, som inte rekommenderas för att de är bra utan för att de har sålts till många. Han anser att barn behöver läsa och att det skulle behöva finnas bra alternativ som till exempel ett välskött bibliotek.²³² Under en diskussion i temat ”Våra barns nöjesläsning” konstateras att det behöver byggas bibliotek för folket, en talare föreslår att det ska byggas ett stort bibliotek i varje församling och en annan att det ska ges ut särskilda barntidningar.²³³

Ett bibliotek skulle ge barnen från alla klasser tillgång till god litteratur som var utvalda av kunnigt folk, dock var vissa mycket kritiska till biblioteket eftersom det kunde leda till att barnen läste obehindrat och att risken var att barnen blev jäktiga och nöjeslystna eftersom de fick kontakt med för mycket böcker. Inställningen till biblioteket verkar ha blivit mer positiv mot slutet av seklet. I *svensk läraretidning* publiceras 1896 en förteckning med böcker som ansågs vara lämpliga för folkskolornas lärjungebibliotek, den upprättades av

²²⁹ Aulin, 1865a], s 44

²³⁰ Aulin, 1865b, s 113

²³¹ Humble, 1870d, s 375

²³² ”En diskussion om folkbibliotek”, *Svensk läraretidning*, 1899 s 135

²³³ Del ur diskussion i temat ”Våra barns nöjesläsning”, *Svensk läraretidning*, 1902, s 888

Hjalmar Berg på uppdrag av Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollära rförening. Förteckningen inleds med regler för hur böcker skulle inskaffas, hur biblioteket skulle skötas och hur läraren skulle sköta utlåningen till barnen. I reglerna konstateras att det är viktigt att läraren enbart lånar ut sådana böcker till de enskilda barnen som han vet att de kan tillgodogöra sig. Det anses även viktigt att den som upprättar biblioteket får med några böcker från varje ämne, i förteckningen är böckerna listade efter böcker av religiöst innehåll, böcker av religiöst-historiskt innehåll, vitterhet, historiskt innehåll, geografiskt innehåll, naturvetenskapligt innehåll, kroppsövningar, lekar m.m. samt sagor och berättelser.²³⁴

Ett resultat av de diskussioner som framförallt fördes i *Svensk läraretidning* var skapandet av barnbiblioteket Saga som skulle erbjuda alla barn bra och överkomliga böcker. Målet var att det varje år skulle komma ut 22 häften på drygt 48 sidor och att varje häfte skulle kosta 10 öre, det skulle även vara möjligt för barnen att prenumerera på häftena. Enligt Klingberg fanns de första antydningarna om skapandet av barnbiblioteket Saga i *Svensk läraretidning* i december 1897 och önskan var att utge en på samma gång sund och prisbillig barn- och ungdomsläsning.²³⁵ Det tillsattes en kommitté av Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollära rförening²³⁶ som skulle välja ut lämpliga böcker, 1898 bestod kommittén bland annat av Fridtjuv Berg, Hjalmar Berg och Anna Sandström. Enligt kommitténs förslag skulle förlagets litteratur omfatta dels

Särskildt underhållande läsning, som är ägnad att väcka barnens läslust, dels ock sådana arbeten, hvad med ett fångslande framställningssätt förena ett innehåll, som tillgodoser barnens kunskapsbegär och behof af ökadt vetande. Den bör sålunda utgöras af sagosamlingar och berättelser i lämpligt urval, skildringar ur svenska och allmänna historien, reseberbeskrifningar, skildringar från naturens och de mänskliga sysselsättningarnas olika områden – allt framställt på ett för barn lättfattligt och tilltalande sätt.²³⁷

1899 kom barnbiblioteket Sagas utgivning igång och målet var att varje barn så småningom skulle få ett eget bibliotek, men en biavsikt var att även skolorna skulle få ett eget lärjungebibliotek. Det var nämligen överenskommet att lärare

²³⁴ Förteckning öfver böcker, lämpliga för folkskolornas lärjungebibliotek. Enligt uppdrag af Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollära rförening upprättad af Hjalmar Berg, med inledning af Alf. Dahlin, *Svensk läraretidning*, 1896 s 197ff

²³⁵ Klingberg, s 36

²³⁶ Som också gav ut *Svensk läraretidning*

²³⁷ ”För dagen. Barn- och ungdomsläsningen”, *Svensk läraretidning*, 1898, s 743

och lärarinnor skulle få viss rabatt om de beställde exemplar direkt och den vinst som blev skulle användas för att upprätta nya lärjungebibliotek. Enligt artikeln hade nämligen lärarepersonalen insett att om inte skolorna gjorde något för att skaffa barnen goda och nyttiga böcker skulle barnen istället använda sina fristunder till ”läsning af rafflande kolportageromaner o.d., som nu genom agents tillhjälp sprides i snart sagdt hvartenda hus så i stad som på landet”.²³⁸

²³⁸ ”Cirkulär n:r 2 angående Barnbiblioteket Saga”, *Svensk läraretidning*, 1899, s 42

Avslutande kommentarer

Ambitionen med denna uppsats har varit att ge en bild av hur barnet konstruerades under den pedagogiska debatten i slutet av 1800-talet. Författarna ger en bild av hur de anser att barnet borde vara, inte hur det verkligen var. Av texterna att döma ansågs barnet vara en känslöshetsare som, om det fick tillåtelse gav sig hän, hade svårt att koncentrera sig, gärna gjorde saker "för tidigt" och behövde tid för repetition vid inläring.

Att jag har valt att studera denna period beror på att det var en tid med stora förändringar, en ny borgerlig klass som växte fram och detta förändrade kvinnans och mannens roller. Familjelivet delades in i en offentlig och en privat sfär, samtidigt förändrades även synen på barnen och ett barn skulle bete sig. Jag anser att diskussionen om böcker och barnens läsning är intressant då den till stor del förts av personer som hade aktiv möjlighet att påverka synen på barnen, deras miljö och läsning. Den syn dessa debattörer genererade har ju även påverkat efterföljande generationer. De ansåg att barnen genom läsningen kunde komma i kontakt med farliga tankar men det var också ett sätt att lära dem vilka ideal som var önskade eller oönskade samt hur ett lämpligt uppträdande borde vara. Barnböckerna är intressanta eftersom de har varit och är en tidig prägling av normer, litteraturen förmedlade och förmedlar önskvärda egenskaper till läsaren.

I texterna talar författarna ofta om "barn" som ett ganska neutralt begrepp, detta är dock inte helt sant eftersom flickan hela tiden utpekades som den negativa, den som oftare gör fel val och som är mer lättpåverkad än pojken. Det är inte bra för pojkar att läsa fel böcker men det är farligt för flickor, det anses även att flickor om de får möjlighet att välja, föredrar en farligare typ av böcker, romanen. Därför anser de att det är viktigt att flickor inte kommer i kontakt med den typen av litteratur. Bra böcker var "pojkböcker" eller såna som inte skrevs med flickor som målgrupp och hit hörde bland annat äventyrsromaner, fackböcker, sagoböcker eller riktiga klassiker. Nyskrivna böcker ansågs som regel inte vara bra för barnen då de ofta var för moraliska, för pjoltiga eller illa skrivna, det ansågs inte heller vara intressant för barnen

med böcker som handlade om andra barn. Bra böcker hade helst en man eller möjligen en pojke i huvudrollen, flickan skulle inte vara som en pojke till sättet men hon skulle ha manliga ideal. Flera av författarna anser att det är viktigt för både pojken och flickan att ha ”stora män” som ideal och att ”rikta blicken uppåt”.

Vid läsningen av texterna är det påtagligt att målet var att utbilda och uppfostra, officiellt barnen men också och kanske viktigast föräldrarna. Föräldrarnas roll som uppfostrare var att lära barnen vad som var ett acceptabelt beteende och hur barnet levde ”rätt”, men ofta levde inte uppfostraren upp till de krav som de aktiva debattörerna ansåg var rimliga och barnen fick därmed inte det stöd som de enligt debattörerna behövde. De sätter i texterna upp ramar för hur de ansåg att ett barn borde bete sig och för vilka egenskaper som ansågs bra och acceptabla. Det var viktigt att barnen inordnade sig och lärde sig lyda sina föräldrar, men det var även viktigt att föräldrarna tog reda på vad de olika barnen hade för behov eftersom olika barn klarade olika saker. Att det var viktigt att se till barnens individualitet är något som framförallt Gurli Linder och Julius Humble för fram.

I texterna framställs barnet som en motpol till den vuxne behärskade och utbildade mannen. Barnet var de vuxnas raka motsats, lättpåverkat, känslösamt, fantasifullt, naivt och oskuldsfullt. Det hade med andra ord kvinnliga egenskaper. Det gällde att styra barnet i rätt riktning, om det inte styrdes rätt kunde de dåliga sidorna ta över, och barnet kunde drabbas av allvarliga konsekvenser. En risk var att barnet fick mentala problem eller att det blev njutningslystet och degenererat. En stor fara ansågs vara att barnen genom felaktig läsning kunde bli förvirrade, sinnesslöa eller tankelata. De kunde även förlora förmågan att läsa lugnt och att koncentrera sig, de blev flyktiga och läste planlöst.

Detta är ett återkommande tema, oron för att barnen skulle utvecklas på fel sätt. Barnen skulle inlemmas och formas till rättskaffens medborgare med ideal som stämde överens med den egna gruppens. Behovet att skapa ett eget borgerligt ”jag” gjorde även att andra klasser utpekades som farliga och tillskrevs mindre bra egenskaper, framförallt gällde detta arbetarklassen, som ansågs vara omoralisk och sjuk, men även överklassen utpekades som degenererad.

Det är även möjligt att dra paralleller till dagens samhälle eftersom den syn på barnet som utvecklades under denna tid till stor del ligger till grund för synen på barnet idag. Det går att dra paralleller till den debatt som förts om barn och datoranvändning.

I flera texter berörs även behovet av ett välskött barnbibliotek, målet var en institution som kunde tillhandahålla god litteratur och som skulle skötas av personal med insikt om vad som var bra för barnen. Men synen på biblioteket var inte helt oproblematiskt och den förändrades under undersökningsperioden. Aulin var i sin text mycket tveksam mot biblioteket som institution, medan författarna i senare texter var övervägande positiva, för dem handlade det mycket om att ta kontrollen över barnens läsande. Biblioteket fick en dubbelroll, det kunde dels ses som en fara då uppfostrarna genom det kunde förlora kontrollen över barnens läsning. Dels tillmättes det en viktig del i skapandet av det ”bra” barnet eftersom det kunde göra så att alla barn skulle få tillgång till samma, godkända, litteratur. Ett välorganiserat skolbibliotek skulle även ge lärarna möjlighet att se till så att inte barnen läste böcker som var för svåra för dem.

Frågan om vilken roll biblioteket ska ha diskuteras än idag, det finns fortfarande idéer om vad som är bra och dålig barnlitteratur. Men nu finns både de som anser att ”allt” är bra bara barnen läser och de som menar att dåliga böcker kan vara en ingång till att barnet sen kommer vidare till att läsa annan litteratur som är ”bättre”. Samtidigt så är det även nu skillnad på nyskrivna böcker och ”klassiker”, nyskrivna böcker som får dåliga recensioner i bibliotekstjänsts sambindningslistor har svårt att få köpare bland biblioteken. Medan äldre böcker som till exempel Femböckerna av Enid Blyton och Kittyböckerna av Carolyn Keene, som tidigare anses vara för ”dåliga” för biblioteket nu finns att låna.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att ge en bild av hur barnet konstruerades i barnboksdebatten under perioden 1865-1902.

Till grund för undersökningen ligger artiklar från fem tidskrifter, *Svensk läraretidning*, *Pedagogisk tidskrift*, *Idun*, *Dagny* och *Verdandi*. Artiklarna rör sig främst i en pedagogisk miljö och mest framträdande i debatten är Julius Humble och Lars Aulin.

Jag har valt att göra en tematisk snarare än kronologisk presentation av materialet, analysdelen består av fyra delar där den första delen behandlar texternas syn på barnet med fokus på klass och genusaspekter. Det barn som beskrivs i materialet är i första hand medelklassens, arbetar- och överklass betraktas som avvikande. Författarna använder huvudsakligen ordet ”barn”, men viss skillnad på de olika könen görs och då är det främst för att beskriva flickan i negativa termer.

Del två behandlar synen på barnens moral, som författarna av olika anledningar ansåg var i farozonen. Bland annat var författarna bekymrade över att barnen i böcker kom i kontakt med material som behandlade sexualitet, att böckerna skulle göra barnen njutningslystna eller att de skulle lära sig ljuga.

Del tre behandlar synen på barnens intellekt och den påverkan som läsningen kunde ha på detta. Barnet beskrivs som en naturvarelse som utvecklas bäst genom lek och läsning är viktigare för det lite äldre barnet. Felaktig läsning kunde göra barnen förvirrade, sinnesslöa och ge dem svårigheter med koncentrationen.

Del fyra berör den skadliga läsningen, författarna varnar för att det är skadligt för barn att läsa dagstidningar, felaktig läsning kan göra barnen olydiga och sjuka.

Avslutningsvis diskuteras biblioteksfrågan Aulin anser att biblioteken är problematiska då de kan ge barnen tillgång till vilken litteratur som helst, de efterföljande är mer positiva då de anser att biblioteken om de är välskötta kan vara en stor tillgång både för barnen och lärarna.

Litteraturförteckning

- A., "Miscella", *Pedagogisk tidskrift*, 1865, s 384-386
- Almén, Johannes, "I läseboksfrågan", *Pedagogisk tidskrift*, 1890, s 316-317
- Andræ, Marika, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914-1944*, Stockholm, B. Wahlström, 2001
- Aulin, Lars, "Ungdomslitteratur", *Pedagogisk tidskrift*, 1865a, s 43-48
- "Ungdomslitteratur", *Pedagogisk tidskrift*, 1865b, s 108-114
 - "Ungdomslitteratur", *Pedagogisk tidskrift*, 1865c, s 280-287
- Benzon, Kari, "Några ord om lektyr", *Idun*, 1890, s 551
- Berg, Fridtjuv, föredrag "Om nyttan af sagor", *Svensk läraretidning*, 1902, s 931
- Berggren, Henrik, *Seklets ungdom. retorik, politik och modernitet 1900-1939*. Stockholm: Tiden, 1995
- Bergqvist, August, "Premieböcker. Ungdomens bokskatt.", *Svensk läraretidning*, 1890, s 237-238
- Bratton, J.S, *The impact of Victorian Children's Fiction*. London: Croom Helm, 1981,
- Brembeck, Helene, *Tyst, lydig, arbetsam, om barnuppfostran på den västsvenska landsbygden*, Göteborg: Etnologiska fören. i Västsverige, 1986
- "Böcker för barn och ungdom julen 1894", *Dagny*, 1894, s 279-308
- "Böcker för barn och ungdom julen 1901", *Dagny*, 1901, s 439-464
- Cederschiöld, G., "Om ferieläsning", *Verdandi*, 1885, s 286-291
- "Cirkulär n:r 2 angående Barnbiblioteket Saga", *Svensk läraretidning*, 1899, s 41-42
- Cox, Roger, *Shaping Childhood. Themes of uncertainty in the history of adult-child relationships*. London: Routledge, 1996
- Cunningham, Hugh, *Children and childhood in western society since 1500*. London: Longman, 1995
- Dahlin, Alfred, "En diskussion om folkbibliotek", föredrag återgivet i tidningen, *Svensk läraretidning*, 1899, s 134-137

- Dahlström, Kata, ”Hemundervisning”, *Verdandi*, 1893, s 9-16
- ”Diskussion om folkläsning”, *Svensk Läraretidning*, 1899, s 578
- Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1900*. Hedemora: Gidlund, 1993
- Engström, Lilly, ”Något om våra nyare barnböcker”, *Dagny*, 1890, s 102-110
- Eve, ”Något om unga flickors lektyr, ett nytt inlägg”, *Idun*, 1889, s 283-284
- Fru K, ”Unga flickor och romanläsning”, *Idun*, 1899, nr 77, s 2
- ”För dagen. Barnlitteraturen.”, *Svensk läraretidning*, 1885, s 447-448
- ”Förteckning öfver böcker, lämpliga för folkskolornas lärjungebibliotek.”
Enligt uppdrag af Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraforening upprättad af Hjalmar Berg, med inledning af Alfr. Dahlin, *Svensk läraretidning*, 1896 s 197-200
- Gorham, Deborah, *The Victorian girl and the feminine ideal*. London: Croom Helm, 1982
- Green, Harvey, “Scientific Thought and the nature of children in America, 1820-1920”. *A century of childhood 1820-1920*. Mary Lynn Stevens Heininger ... Rochester, N.Y: Margaret Woodbury strong museum, 1984. s 121-138
- Hennings, Lennart, ”Våra barns julböcker”, *Idun*, 1894, s 399-400
- Heywood, Colin, *Barndomshistoria*. Lund: Studentlitteratur, 2005
- Hirdman, Yvonne: ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning” i *Genushistoria. En historiografisk exposé*, red. Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter. Lund: Studentlitteratur, 2004, s 113-133
- Humble, Julius, ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870a, s 33-45
- ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870b, s 93-110
 - ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870c, s 209-224
 - ”Vår tids ungdomsläsning, hennes inflytande och riktiga ledning.”, *Pedagogisk tidskrift*, 1870d, s 359-382
 - ”Hvad sagan är för barnåldern”, *Pedagogisk tidskrift*, 1885a, s 373-385
 - ”Hvad sagan är för barnåldern”, *Pedagogisk tidskrift*, 1885b, s 421-431
- Incognita, ”Våra barn och tidningsläsningen”, *Idun*, 1895, s 68
- Jag, ”Hvad bör man läsa? Några anteckningar för Idun”, *Idun*, 1901, s 191

- Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten. Kvinnan medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts, 1995
- Johansen, Erna M., Barnen blir barn, *Barnet blir barn, en antologi om barndomens historia*. Red. Claus Clausen. Stockholm: Barrikaden, 1983
- Klingberg, Göte, *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*. Lund: Blom, 1966.
- Kåreland, Lena, *Gurli Linders barnbokskritik, med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*, Stockholm: Bonnier, 1977.
- Key, Ellen, "Böckerna mot läseböckerna", *Verdandi*, 1884, s 56-66
- Linder, Gurli, *Våra barns nöjesläsning*. Stockholm: Bonnier, 1902,
- Lindgren, Hellen, "Om sagan som läsebokens grundval", *Verdandi*, 1887, s 268-275
- L-n, C., "Vår ungdoms nöjesläsning, diskussion vid ett föräldramöte", *Svensk läraretidning*, 1902, s 958-954
- Lundbergh, Beate, *Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 1986.
- MacLeod, Anne Scott, *American childhood: essays on children's literature of the nineteenth and twentieth centuries*, London: University of Georgia Press, cop. 1994.
- Maud, "Unga flickors lektyr", *Idun*, 1889, s 258-259
- "Meddelanden från Fredrika-Bremer-Förbundet", *Dagny*, 1896, s 271-272
- Nettervik, Ingrid, *I barnbokens värld*. Malmö: Glerup, 1994
- Ohlander, Ann-Sofie, *Staten var en man...? Om kvinnor och män i statens tjänst i historien*, Stockholm: Utvecklingsrådet för den statliga sektorn, 2000.
- Sandström, Anna, "Litteratur och uppfostran", *Verdandi*, 1887, s 95-107
- föredrag "Den moderna uppfostran sådan den borde vara", *Svensk läraretidning*, 1891, s 212
- Sandin, Bengt, "Familjen, gatan, fabriken eller skolan?", *Barn i tid och rum*, Kristianstad: Liber, 1984, s 107-127
- Stevens Heininger, Mary Lynn, "Children, childhood, and change in America, 1820-1920." *A century of childhood 1820-1920*. Rochester: N. Y., Margaret Woodbury strong museum, 1984, s 1-32.
- Sundbärg, M. "Skolans ledning vid s. k. nöjesläsning", *Verdandi*, 1896, s 215-222
- Svensson, Sonja, *Läsning för folkets barn. Folkskolans barntidning och dess förlag 1892-1914*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1983.

- Tucker, Nicholas, "Fairy Tales and their early opponents: in defence of Mrs Trimmer". *Opening the nursery door: reading, writing and childhood: 1600-1900*. Edited by Mary Hilton, Morag Styles, and Victor Watson, London: Routledge, 1997
- Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller: kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*. Lund: Historiska media, 1996.
- Ullman, Annika, "Sandström, Anna Maria Carolina", *Svenskt bibliografiskt lexikon band 31, Rydbeck-Segerstedt*, red. Göran Nilzén, Stockholm: Norstedts, 2002, s 396-398.
- "Ungdomsbibliotek", *Svensk läraretidning* 1899, s 79
- "Våra barns nöjesläsning", *Svensk läraretidning*, 1902, s 887-888
- Wikander, Ulla, "Sekelskiftet 1900", *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*. Red. Ulla Wikander & Ulla Manns, Lund: Studentlitteratur, 2001, s 7-29
- Zweigbergk, Eva von, *Barnboken i Sverige 1750-1950*. Stockholm: Rabén & Sjögren, cop. 1965
- Ängkvist, Mathilda, "snörlifvet, ett foster af fördom och fåfänga,..." *Kritik mot korsetten under perioden 1884-1909*. Magisteruppsats i historia, Södertörns högskola, Vt 2001
- Örvig, Mary, *Flickboken och dess författare. Ur flickläsningens historia*, Hedemora: Gidlunds, 1988.

Elektroniskt material

- Lindquist, Bertil, "Barn". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=124088 2006-02-20 (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- "Puritaner". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=288803 2006-04-02 (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- "Ungdom". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=0376606 2006-02-20 (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)
- "Viktorianism". Ingår i *Nationalencyklopedins Internettjänst*. Hämtat från: http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=342998 2006-04-02 (Direktlänken endast tillgänglig för prenumeranter)